

Utjecaj personalizma na hrvatske katoličke socijalne mislioce u 1930-ima

IVAN ČULO

Institut Fontes Sapientiae, Zagreb

UDK 141.32"19"

33-5 Ščetinec, J.

271.3 Perović, B.

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 12. 5. 2013.

Prihvaćen: 21. 1. 2014.

Sažetak

Francuski personalizam utjecao je na katoličke socijalne mislioce u Hrvatskoj tijekom 1930-tih, naročito na Milana Ivšića, Jurja Ščetinca i Bonifacija Perovića, predvodnike katoličke socijalne misli tog doba. Oni kritikom postojećih sustava pokušavaju graditi sustav temeljen na kršćanskim vrijednostima osobe i vlastitog narodnog duha.

Milan Ivšić detaljno istražuje ekonomske teorije, njihovu povijest i metodologiju, kao i aktualne gospodarske prakse, vodeći se idejama dostojanstva ljudske osobe i brige za pravednost pa ga autor stoga svrstava u preteče ekonomskog personalizma. Prihvaćajući katolički solidarizam i razvijajući zadrugarsku ideju Ivšić se zalaže za promjenu postojećeg društvenog i pravnog poretka u skladu s načelima personalizma, ali ističe i uvjet da taj poredak mora odgovarati povijesnom društvenom ustroju hrvatskog naroda.

Na Ivšićevu tragu nastaje djelo Jurja Ščetinca, koje se temelji na personalističkoj kritici individualističko-liberalne ekonomije kapitalističke epohe. Zauzimajući se za uravnotežen odnos rada i kapitala, razvoj osobe i zaštitu ljudskog dostojanstva Ščetinec u svojim spisima o korporativizmu daje prednost svim gospodarskim i političkim organizacijama ili uređenjima koja zastupaju takav stav.

Bonifacije Perović najizrazitiji je predstavnik personalističkog smjera u hrvatskoj katoličkoj socijalnoj misli. U 1930-im i kasnije u više navrata on ne samo da ističe utjecaj personalizma na hrvatsku katoličku misao nego i tvrdi da je personalizam kretanje u okviru katoličkog socijalnog pokreta. Perović razvija kritiku kapitalizma, marksizma, formalne demokracije, uvijek ističući potrebu za izgradnjom novog sustava, koji je ukorijenjen u čovjeku kao osobi i u svom narodu. Svoj nauk izložen u brojnim prijeratnim i poslijeratnim tekstovima zaokružuje u trilogiji o sadašnjosti i budućnosti hrvatskog društva (1971–1979), gdje je polazište svih rasprava – čovjek kao osoba.

Ključne riječi: personalizam, hrvatska katolička socijalna misao, Milan Ivšić, Juraj Ščetinec, Bonifacije Perović, osoba, kritika totalitarnih režima

1. Uvodne napomene o personalizmu

Personalizmom se obično naziva onaj smjer unutar filozofije dvadesetog stoljeća koji u središte zanimanja stavlja osobu¹ i namjenjuje joj dvostruku ulogu:

- a) osoba je apsolutno središte i standard za društvo i sve njegove institucije;
- b) osoba je osnova za naviještanje apsolutne univerzalnosti i solidarnosti među svim ljudima.²

Za potrebe ovog rada pojam 'osoba' istoznačan je pojmu 'ličnost', kojim se često služe hrvatski mislioci u 1930-im.

Izvorišta personalizma nalazimo već u Boetijevoj definiciji osobe i njezinu prihvaćanju u sv. Tome Akvinskog, kod Friedricha Schleiermachera koji prvi spominje pojam 'personalizam', Søren Kierkegaarda, koji nagovještuje egzistencijalizam i personalizam 20. stoljeća te Charlesa Renoviera, koji svojim djelom *Le personalisme* (1903) daje personalizmu teorijsku osnovu. U kontekstu ovog rada personalizam uzimamo u smislu francuskog personalizma Emmanuela Mouniera, uz kojeg se često još vežu Jacques Maritain, Georges Izard, Nikolaj Berdjajev te mislioci što su djelovali okupljeni oko časopisa *Esprit*, kojim su širene personalističke ideje. Personalizam se shvaća kao antiindividualizam i kritičan je prema materijalizmu i liberalizmu. Protivnik je svih totalitarizama jer oni nijeću osobu, a razvijaju ideologiju i idolatriju klase, nacije i rase. U hijerarhiji vrijednosti, personalizam insistira na 'prvenstvu osobe' i 'prvenstvu duhovnosti'. Pri tome doktrina jednakosti osoba isključuje svaki oblik rasizma i ksenofobije.³ Za Nikolaja Berdjajeva problem odnosa osobe i društva nije samo problem sociologije i socijalne filozofije nego temeljni metafizički problem, problem egzistencijalne filozofije.⁴ Personalizam se predstavlja i kao metoda promatranja i razabiranja znakova vremena. On sebe vidi kao »treći, humanistički put«.⁵

¹ Ivan Šestak, »Stjepan Tomislav Poglajen – Kršćanski personalist«, predgovor u: Stjepan Tomislav Poglajen, *Kršćanski personalizam: govori, članci, studije* (Zagreb: Glas koncila, 2010), pp. 7–48, na p. 15.

² Thomas R. Rourke and Rosita A. Chazarreta Rourke, *A Theory of Personalism* (Oxford: Lexington Books, 2005), p. 10.

³ Emmanuel Mounier, *Personalism* (London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1952), p. 111.

⁴ Nikolaj Berdjajev, *Ja i svijet objekata* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984), p. 135.

⁵ Neven Šimac, »Što je personalizam za nas – danas?«, *Nova prisutnost* 9/3 (2011), pp. 552–558, na pp. 533–534.

Prema Franji Zenku, koji se u Hrvatskoj najviše bavio personalizmom, to je filozofija nadahnuta kršćanstvom, ali nije akademska 'čista filozofija', već pokret pod idejnim vodstvom Emmanuela Mouniera i Georges-a Izarda koji se javlja ranih 1930-tih godina kao izravni odgovor na pojavu posvemašnjeg razosobnjenja (depersonalizacije) europskog čovjeka i europskih društava.⁶ Personalisti tumače svjetsku ekonomsku krizu 1929. kao integralnu krizu europskog i svjetskog građansko-kapitalističkog svijeta te nastoje ponuditi integralni odgovor na tu krizu: politički, ekonomski, duhovni.⁷

Emmanuel Mounier smatrao je da je personalizam filozofija, a ne tek nekakav stav.⁸ Obilježje filozofije pripada mu zbog postojanja sustava kao nužnog posrednika misli te njegova instrumentarija nužnog za otkrivanje istine.⁹ Mounier postavlja četiri načela personalističkog djelovanja koji se međusobno prožimaju i nadopunjuju:

- 1) osvješćivanje instinktivnog i interesnog temelja vlastitih pristajanja i odbijanja;
- 2) revolucija protiv mitova, osobito onih od rigidnih političkih partija;
- 3) davanje prednosti stavovima na temelju individualne istraživačke avanture pred naučenim rješenjima;
- 4) pridržavanje maksime »biti prije nego činiti, spoznati prije nego djelovati«.¹⁰

Uz personalizam se još vežu sljedeća načela: institucionalno zajamčena izborena sloboda; ekonomija u službi čovjeka; prvenstvo rada nad kapitalom; prednost socijalnog u odnosu na profit; te prvenstvo samo-ostvarenja u decentraliziranim zajednicama. No dobro primjećuje Zenko da postoji opasnost simplifikacije personalizma pojednostavljenim interpretacijama.¹¹

Za personalizam, osobito za misao i život Emanuela Mouniera, smatra se da je umnogome utjecao na vrhunske duhovno-misaone elite toga vremena na Zapadu, kršćansku socijalnu demokraciju, pa i mnoge lijeve pokrete. Često se ističe i njegov utjecaj na misao Drugog vatikanskog koncila i suvremenih papinskih enciklika, poglavito onih socijalnih.¹²

⁶ Franjo Zenko, »Mounierov personalizam suočen s totalitarizmima XX stoljeća: Kritika predtotalitarnih situacija«, *Obnovljeni život* 51/1–2 (1996), pp. 63–70, na p. 63.

⁷ Franjo Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera: Pokušaj sinteze marksizma i egzistencijalizma* (Zagreb: Centar za povijesne znanosti, 1980), p. 7.

⁸ Mounier, *Personalism*, p. VII.

⁹ Ivan Šestak, »Personalizam i osoba kod E. Mouniera: Uz 50. godišnjicu smrti (1905.–1950.)«, *Crkva u svijetu* 35/4 (2000), pp. 373–392, na p. 383.

¹⁰ Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*, pp. 30–31.

¹¹ Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*, p. 9.

¹² Ivan Supičić, »Trajna aktualnost kršćanskog personalizma«, *Nova prisutnost* 9/3 (2011),

Problem povezanosti personalizma kao filozofije i kršćanstva kao religije u potrazi za humanizmom, a koje je pitanje naročito značajno za hrvatski katolički socijalni pokret u prvoj polovici 20. stoljeća, izrazio je najznačajniji neotomist i pobornik personalističkog pokreta Jacques Maritain riječima: »Dobro mi je znano da neki smatraju kako autentični humanizam može po definiciji biti samo protureligiozni humanizam. Mi mislimo posve suprotno.«¹³ U svojem djelu *Cjeloviti humanizam*, koje je imalo veliki odjek na hrvatske katoličke mislioce, zalažio se Maritain za uspostavu novog, cjelovitog humanističkog društva kojem bi glavne značajke bile personalizam, komunitarnost i pluralizam, nadahnute temeljnim kršćanskim vrednotama slobode, ljubavi i bratstva. Pri tome zastupa tezu da je ispravno poimanje vremenitog poretka personalističko. Pod tim razumijeva »kako je od temeljne važnosti da zajedničko vremenito dobro poštuje nadvremenite ciljeve ljudske osobe i da im služi.«¹⁴

2. Personalizam u Hrvatskoj – dosadašnji prikazi

Personalistički pokret snažno je i prije i poslije Drugog svjetskog rata utjecao na mnoge grupe personalistički inspiriranih intelektualaca i političara u mnogim zemljama, a osobito u Italiji, Poljskoj i drugim katoličkim zemljama. O personalizmu u Hrvatskoj se razmjerno malo pisalo. Uglavnom se ne tematizira povijest personalističkog utjecaja u Hrvatskoj prije Drugog svjetskog rata ili se samo konstatira da je on bio neznatan. Zenko u više tekstova procjenjuje da personalizam u Hrvatskoj uopće »nije imao snažnu i političku rezonanciju« te da »personalisti u hrvatskoj društvenoj zbilji nikad nisu dosegli značajniji stupanj javne prisutnosti.«¹⁵ On nadalje spominje da je bilo pojedinaca koji su se intelektualno i duhovno izgrađivali studiranjem Mounierovih radova i čitanjem časopisa *Esprit*, ali poimenično navodi samo Stjepana Tomislava Poglajena i Maksa Pelozu te personaliste sljedeće generacije nakon Drugog svjetskog rata, kao što su npr. Ivo Peraica, Dragutin i Živan Sikirić, Jure Juras, Krsto Cviić i Ivan Supičić. Opisuje i potajne razgovore u katoličkim krugovima te svjedočanstvo političkog analitičara Krste Cviića o postojanju poslijeratne 'podzemne' grupe personalistički orijentiranih katoličkih studenata i srednjoškolaca.¹⁶

pp. 559–568, na pp. 563–564; Stipan Tadić, »Personalizam Emmanuela Mouniera i njegovi refleksi na Drugi vatikanski koncil«, *Nova prisutnost* 1/2 (2003), pp. 223–235, na p. 234.

¹³ Jacques Maritain, *Cjeloviti humanizam* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1989), p. 15.

¹⁴ Maritain, *Cjeloviti humanizam*, p. 164.

¹⁵ Franjo Zenko, »Personalizam i Hrvatska (U povodu 100. godišnjice rođenja Emmanuela Mouniera)«, *Nova prisutnost* 3/1 (2005), pp. 3–20, na p. 11.

¹⁶ Zenko, »Personalizam i Hrvatska«, p. 11; Zenko, »Mounierov personalizam suočen s totalitarizmima XX stoljeća«, p. 64.

Akademik Ivan Supičić primjećuje da je personalizam imao svoje produžetke i u Hrvatskoj, ali su oni ostali gotovo posve nepoznati kršćanskoj i pogotovo široj intelektualnoj javnosti. Od personalista, i to prije 1950. govori samo o isusovcu Stjepanu Tomislavu Poglajenu.¹⁷ Ivan Šestak, autor nekoliko tekstova o personalizmu i priređivač knjige *Kršćanski personalizam* Stjepana Tomislava Poglajena,¹⁸ ne osvrće se posebno na povijesni aspekt utjecaja personalizma u Hrvatskoj, osobito ne kod katoličkih socijalnih mislilaca. O personalizmu je pisalo još nekoliko autora, od kojih treba istaknuti Nevena Šimca i Stipana Tadića, ali oni se uglavnom ne referiraju na personalizam u Hrvatskoj prije Drugog svjetskog rata.

3. Hrvatski katolički socijalni pokret

Kršćanska refleksija na negativne posljedice liberalnog kapitalizma javlja se već tijekom prve polovice 19. stoljeća, a katolički pokret nastaje u njemačkim zemljama oko 1850. te se odatle širi u zemlje Austro-Ugarske Monarhije i druge europske države. Kako katolički pokreti nisu bili hijerarhijski organizirani, spontano su nastajali od vjernika, a svaki je katolički pokret imao svoje posebnosti. Zajednički nazivnik svim pokretima je suprotstavljanje idejama liberalnog kapitalizma i socijalizma, a to je pogodovalo i nastanku svojevrsnog potpokreta, tzv. katoličkog socijalnog pokreta.

Začetnikom katoličkog socijalnog pokreta obično se smatra biskup Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877) koji je 1864. objavio djelo *Die Arbeiterfrage und das Christenthum (Radničko pitanje i kršćanstvo)*. U tom djelu Ketteler usvaja kritiku položaja rada i radnika koju je poduzeo njemačko-židovski pravnik i socijalistički aktivist Ferdinand Lassalle, a kritizira i liberalni pogled te se zalaže za aktivnu ulogu ne samo sindikata, udruga i države već i kršćanski orijentiranih kapitalista. Nakon te knjige javno propovijeda potrebu reformi za povećanje plaća, kraće radno vrijeme, zabranu rada djeci u tvornicama, kao i ograničavanje rada ženama na teškim poslovima. Za ostvarenje tih ciljeva ističe potrebu da se i Crkva zauzme u tom pitanju u ime vjere, morala i ljubavi. Kettelerovo su djelo nastavili njegovi učenici, a utjecaj njegovih ideja osjetio se u Francuskoj, Austriji i drugim državama.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Europi se pojavljuju prvi obrisi socijalne države, a kršćansko promišljanje, kao svojevrсну sintezu ideja kršćanskih socijalista i odgovor na jačanje ideja liberalnog kapitalizma i socijalizma, iznosi

¹⁷ Supičić, »Trajna aktualnost kršćanskog personalizma«, p. 559.

¹⁸ Stjepan Tomislav Poglajen, *Kršćanski personalizam: Govori, članci, studije* (Zagreb, Glas koncila, 2010).

papa Lav XIII. u enciklici *Rerum novarum* (1891), kojom započinje organizirani socijalni nauk Katoličke Crkve.¹⁹ Uviđajući bijedu radnika tog doba Papa enciklikom, u kojoj izlaže načela kršćanske demokracije, zove na uzbunu i zahtijeva hitne mjere koje moraju poduzeti tri strane: Crkva, država i sami radnici.²⁰ *Rerum novarum* te kasnije i enciklika *Quadragesimo anno* (1931) pape Pija XI. oblikuju temelje katoličkog socijalnog nauka, a u teškom društvenom i gospodarskom stanju između dva svjetska rata katolička se misao u skladu s tim enciklikama razvija i homogenizira na tezi o neprihvatljivosti građanskih individualističkih i totalitarnih kolektivističkih društava – zauzimajući se za društvo nadahnuto kršćanskim vrijednostima. Sloboda se shvaća kao nešto što ljudskoj osobi nije izvanjsko i akcidentalno, nego imanentno i esencijalno, zbog čega onda i ne čudi što Rudolf Weiler kao prvo načelo katoličkog socijalnog nauka ističe načelo osobe.²¹ Isto načelo od prvotne je važnosti i za francuske personaliste.

Organiziranje katoličko djelovanje u Hrvatskoj počinje 1900. održavanjem *Prvog hrvatskog katoličkog sastanka* u Zagrebu.²² Potom su uslijedile brojne aktivnosti, od osnivanja katoličkih udruženja, organiziranog djelovanja vjernika laika, održavanja socijalnih manifestacija, različitih tribina, konferencija i tečajeva, a pojavila su se i brojna djela socijalne problematike koja još uvijek čekaju svoju valorizaciju, a njihovi autori, nakon više od polustoljetne zabrane, izlaze iz zaborava. *Hrvatski katolički pokret*, iniciran od strane krškoga biskupa Antuna Mahniča, poticao je razvoj i angažiranje katoličkog laikata u crkvenom i javnom životu sa svrhom otpora liberalizmu širenjem kršćanskih vrijednosti. Od brojnih aktivnosti iz tog početnog razdoblja vrijedi istaknuti osnivanje više katoličkih društava za mladež te pokretanje časopisa *Hrvatska straža* i *Luč*. Socijalno pitanje tada postaje jedno od središnjih pitanja i u okviru našeg katoličkog pokreta, iako je socijalnih rasprava u katoličkom duhu bilo i ranije. U prvotnom razdoblju primjetan je znatan ‘slovenski’ neotomistički utjecaj na razmatranja o socijalnim i organizacijskim pitanjima, prije svega Antona Mahniča, Janeza Kreka i Aleša Ušeničnika. Mahničeve su aktivnosti

¹⁹ Stjepan Baloban, »Solidarnost u svjetlu socijalnog nauka Crkve«, u: *O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, 2004), pp. 39–57, na p. 47.

²⁰ *Socijalni dokumenti Crkve – Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991), p. IX.

²¹ Rudolf Weiler, *Uvod u katolički socijalni nauk* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), pp. 39 i 109. Izvorno izdanje: *Einführung in die katholische Soziallehre: Ein systematischer Abriss* (Wien: Verlag Styria, 1991).

²² Stjepan Baloban i Vladimir Dugalić, »Neke oznake solidarnosti u katoličkoj socijalnoj misli u Hrvatskoj od 1900. do 1945.«, *Bogoslovska smotra* 74/2 (2000), pp. 493–538, na p. 495.

poznate, osobito organizacijske naravi, a oživljavanju razumijevanja Hrvata i Slovenaca pridonio je i Janez Krek, čija su djela obogatila tada malobrojni socijalnu literaturu u Hrvatskoj. O njihovu utjecaju Janez Juhant tvrdi: »Tako su Slovenci Hrvatima dali dva prvaka: Mahniča koji je temeljito raščistio kulturne pojmove i Kreka koji je stvorio katoličku socijalnu Hrvatsku.«²³

Krek je nakon povratka iz Austrije 1892. počeo u Sloveniji organizirati radnike i seljake. Smatrao je da je temelj svakog naroda socijalno i kulturno djelovanje, a tek poslije toga dolazi njegovo političko osvješćivanje. Djela Krekova suvremenika Aleša Ušeničnika, slovenskog filozofa i teologa, teoretičara i kulturnog vođe kršćanske sredine, bila su čitana na slovenskom, a kasnije prevedena na hrvatski jezik. Njegov nauk nije, poput Krekova, zahvaćao široke mase, ali je zato značajno zahvaćao u sam katolički vrh. Iako je, po Ušeničniku, socijalno pitanje oduvijek postojalo, uzroke da je ono izbilo novom silinom i oblikom on pronalazi u gospodarskim i moralnim uzrocima, osobito u pohlepi te 'novom poganstvu' – individualizmu i liberalizmu:

»Pohlepa goni čovjeka, da što više stekne; novo poganstvo, koje je obrnulo čovječji duh samo na vremenite i svjesne stvari, samo je ojačalo tu pohlepu, a liberalizam ga je oslobodio svih veza, tj. svih obzira prema Bogu i Božjim zapovijedima, a kao individualizam i od svih obzira prema bližnjemu i društvu.«²⁴

U takvu stanju mrtvi kapital zavladao je nad živim čovjekom, a socijalno pitanje postaje pitanje kako da se oslobode radnički staleži i gospodarstvo te ljudsko društvo preuredi tako da zavlada opće blagostanje.

Od hrvatskih mislilaca u početnom razdoblju vrijedi istaknuti Vilka Anderlića, svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije i profesora na Visokoj bogoslovnoj školi u Đakovu, koji je objavio prvi priručnik katoličkog društvenog nauka na hrvatskom jeziku pod naslovom *Sociologija* (1912). Tim je djelom približio i svećenstvu i vjerničkom puku društvenu nauku Crkve, napose sadržanu u socijalnim enciklikama pape Lava XIII. Obradio je komunalnu politiku, obrtničko, seljačko, radničko i žensko pitanje te problem organizacije kapitala, štrajka i radničkih plaća. Iz tog razdoblja, do kraja dvadesetih godina prošlog stoljeća, treba istaknuti i misli Frana Milobara i Urbana Talije, a u nešto kasnijem razdoblju i Petra Grkca i Velimira Deželića Mlađeg. Socijalno pitanje shvaća se kao pitanje »kako bi trebalo urediti ljudsko društvo, da se ukloni socijalno zlo i da čovjeku bude dobro«; socijalno je zlo »bijeda, koja izlazi iz lošega reda u ljudskom društvu, a zahvata čitave staleže. To zlo nije skrivio sebi pojedini

²³ Janez Juhant, »Društveno-političko djelovanje u Slovenaca«, *Bogoslovska smotra* 59/3–4 (1989), pp. 297–305, na p. 297.

²⁴ Aleš Ušeničnik, *Socijalno pitanje*, prevela Zdenka Žanko (Zagreb: Naklada knjižare »Preporod«, 1934), p. 36. Prvo izdanje ove knjige izašlo je u Ljubljani 1925.

čovjek sam, nego ga je skrivilo loše uređenje ljudskoga društva, pa pojedini čovjek ne može sam sebi ni pomoći već se socijalno zlo može ukloniti samo zajedničkim naporom.«²⁵

Od 1920-ih u Hrvatskoj na katoličku inteligenciju, osobito na njihova društvena i socijalna razmatranja, sve više utječu mislioci koji su studirali u Parizu. Milan Ivšić,²⁶ Ivan Merz,²⁷ Juraj Ščetinec,²⁸ Bonifacije Perović,²⁹ Mario Matulić,³⁰ Đuro Gračanin,³¹ Krsto Spalatin,³² Drago Ćepulić³³ i dr. sa svojih studija donose nove ideje za kritiku individualizma, liberalizma, kapitalizma i marksizma, kao i formalne demokracije te totalitarističkih diktatura. Tim sustavima i doktrinama pretpostavljaju izgradnju novog duhovnog čovjeka, ali prilagođeno tadašnjim hrvatskim prilikama – čovjeka ukorijenjena u svom narodu. Polazeći od lošeg stanja pojedinca za koje je odgovorno loše uređenje ljudskoga društva, tj. od tadašnje velike ekonomske krize, a osobito nakon enciklike *Quadragesimo anno* Pija XI., u hrvatskim katoličkim krugovima do izražaja dolazi još snažnija kritika svih inačica liberalnog kapitalizma i marksizma. To je vidljivo naročito u tekstovima Ivšića, Perovića i Ščetinca, predvodnika socijalne misli 1930-tih godina, koji kritikom postojećih sustava pokušavaju graditi sustav temeljen na kršćanskim vrijednostima osobe i vlastitog narodnog duha.

²⁵ Velimir Deželić sin, *Socijalno pitanje* (Zagreb: Jeronimska knjižnica, 1926), p. 6.

²⁶ Milan Ivšić usavršava se od 1920. na Državnom gospodarskom fakultetu u Münchenu, a potom u Parizu na Slobodnoj školi političkih znanosti, gdje stječe diplomu te škole, a na Pravnom fakultetu u Parizu 1924. i doktorat prava, političkih i ekonomskih znanosti s izvrsnim uspjehom i prvom nagradom.

²⁷ Ivan Merz od jeseni 1920. studira u Parizu književnost na Sorboni i Katoličkom institutu.

²⁸ Juraj Ščetinec od 1920. do 1924. pohađa Slobodnu školu političkih znanosti u Parizu te na tamošnjem Pravnom fakultetu kolegije iz političkih i ekonomskih znanosti. Postiže doktorat iz pravnih i ekonomskih znanosti obranom rada iz problematike obrtništva.

²⁹ Bonifacije Perović upisao se 1928. na Institut Catholique u Parizu, gdje je doktorirao 6. siječnja 1932. radom *Le milieu ouvrier et son organisation (Radnička sredina i njezin ustroj)*.

³⁰ Mario Matulić, pravnik, katolički novinar i političar, član Hrvatskoga katoličkog seniorata i jedan od vođa Hrvatske pučke stranke, diplomirao je pravo u Zagrebu, a u Parizu završio dvogodišnji studij na Visokoj školi političkih i socijalnih znanosti.

³¹ Đuro Gračanin nakon svećeničkog redjenja pohađa pariški Katolički institut gdje studira skolastičku i modernu filozofiju. U lipnju 1925. postigao je licencijat radom *La personnalité morale d'après Kant*. Na istom je institutu studirao i četiri godine teologiju, te je 1929. postigao doktorat. Kasnije, u srpnju 1935. postiže u Zagrebu novi doktorat iz teologije tezom *Moderni filozof – branitelj kršćanstva?* o Bergsonu.

³² Krsto Spalatin studirao je romanistiku na Zagrebačkom sveučilištu, a kao stipendist francuske vlade studirao je na Sorboni od 1931. do 1932. godine.

³³ Drago Ćepulić studira u Parizu zajedno s Ivanom Merzom od 1920. do 1922.

O koloniji Hrvata u Parizu i njihovoj uključenosti u suvremena misaona gibanja 1920-tih godina piše i Drago Ćepulić, prisjećajući se druženja s Ivanom Merzom, Jurjem Ščetincem, Františekom Dvornikom i Milanom Ivšićem:

»Na odlasku iz Pariza ljeti g. 1922. on [Ivan Merz] mi je donio u stan Maritaina: *Elements de philosophie*. Bilo mu je zacijelo stalo da se upoznam s tomističkom filozofijom <...> On je mene pozivao na priredbe tako zvanoga Comité catholique. On mi je davao literaturu, podatke o katoličkim suvremenim francuskim piscima <...>«³⁴

Kad je riječ o uključenosti hrvatskih mislilaca u ondašnja francuska filozofska kretanja, treba istaknuti da je Đuro Gračanin svoju radnju *La personnalité morale d'après Kant* tiskao u Parizu 1935. s predgovorom Jacquesa Maritaina.³⁵ Gračanin je kasnije za međunarodni teološki leksikon *Dictionnaire de la théologie catholique* (Paris, 1954) napisao i opširnu natuknicu o filozofiji i teologiji u Hrvata.

Personalističke ideje tijekom 1930-tih godina bile su vidljive i u tekstovima brojnih katoličkih časopisa i glasila, osobito u *Luči* i *Životu*. Časopis *Luč*, do prestanka izlaza 1942. godine, pod geslom »Bog – narod – socijalna pravda«, bio je stožer đačkog katoličkog organiziranja te osnova stvaranja i razvijanja katoličkog pokreta, preteče kasnije *Katoličke akcije*, pokreta opće duhovne preobrazbe javnog života u skladu s katoličkim svjetonazorom.³⁶ *Luč* je izdavalo *Hrvatsko katoličko akademsko društvo Domagoj*, a vodeće uloge u tom društvu imali su Perović, Ščetinec i Ivšić, koji se povremeno pojavljuju i kao autori članaka u tom časopisu. Časopis redovito objavljuje članke i bilješke o različitim aktivnostima katoličkih organizacija u Europi, a osobito u Francuskoj. Brojni su članci i osvrti s personalističkim temama, kao i tekstovi o djelima Berdjajeva, Maritaina, François Mauriac, Hilaire Belloc i drugih mislilaca koji su povezani s personalizmom.³⁷

³⁴ Drago Ćepulić, »Uspomene na dra Iv. Merza«, *Nedjelja* 1/5 (1929), pp. 2–3.

³⁵ Đuro Gračanin, *La personnalité morale d'après Kant: son exposé, sa critique à la lumière du thomisme* (Paris: Mignard, 1935).

³⁶ Više o časopisu *Luč* u: Vladimir Lončarević, »Svjetlo katoličke obnove: uz stotu obljetnicu *Luči* – 'Lista hrvatskog katoličkog đastva' (1905–2005)«, *Obnovljeni život* 61/1 (2006), pp. 59–78.

³⁷ Primjerice: »Poznati ruski filozof Nikola Berdjajev (na kojega se poziva i o. dr. B. Perović u svojim predavanjima na Plitvicama) napisao je u ruskom časopisu *Put* raspravu o boljševizmu«, *Luč* 27/1 (1932), p. 11; Nikola Berdjajev, »Istina i laž boljševizma. I. Istina boljševizma. Laž boljševizma. Kako da se borimo proti boljševizmu?«, *Luč* 28/1 (1932), pp. 11–13.; I. B., »Korporativna država«, *Luč* 28/7–8 (1933), pp. 179–182; I. B., »Socijalni studij je potreban. Stvaranje vođa za novi korporativni poredak«, *Luč* 29/1 (1933), p. 6.; »Maritainova knjiga o religiji i kulturi«, *Luč* 30/9–10 (1935), p. 19; J. P., »Solidarizam i korporativizam«, *Luč* 32/9–10 (1937), pp. 4–6; M., »François Mauriac i dr.: Komunisti i kršćani«, *Luč* 33/4 (1937), pp. 15–16; Hilaire Belloc, »'Anschluss' i Katolička Crkva«, *Luč* 33/8 (1938), pp. 2–3; »Čuveni francuski filozof Jacques

U isusovačkom časopisu *Život*, osobito dok ga je uređivao Stjepan Tomislav Poglajen, od 1937. do 1941. dominantan je personalistički utjecaj. Poglajen je napravio odmak od isključivo teoloških i liturgijskih sadržaja i posvetio veći prostor društvenim pojavama i procesima.³⁸ Između ostalog, objavljuju se tekstovi personalistički orijentiranih katoličkih aktivista,³⁹ razmatranja o tipičnoj personalističkoj temi – novom kršćanskom humanizmu,⁴⁰ a u više nastavaka donose se i misli francuskog filozofa i pjesnika Charlesa Péguya, koji je najviše utjecao na Mouniera.⁴¹

Na povezanost personalizma i hrvatskog katoličkog pokreta upućuje i okolnost da su prijeratni hrvatski katolički mislioci pokrenuli 1949. u Španjolskoj časopis *Osoba i duh*, koji je okupljao brojne hrvatske intelektualce u emigraciji.⁴² Naziv časopisa, sadržaj i terminologija, pored čežnje za vlastitom domovinom, ukazuju na prevladavajući pristup s pozicija kršćanskog personalizma. Tako već u uvodniku prvog broja Luka Brajnović ističe da je u to vrijeme »proces depersonalizacije i gaženja čovječje osobnosti došao na vrhunac.«⁴³ Konstatira da pobjednički liberalni kapitalizam i komunizam gaze dvije najviše ljudske svetinje: osobu i duh, te se zalaže za snažniji katolički aktivizam. Objavljeni se brojni članci o osobi i personalizmu,⁴⁴ a među njima se ističe nepotpisani

Maritain, čije je odlično djelo *Religija i kultura* izdao senjski Zbor duhovne mladeži nedavno je u Parizu na banketu 'Francuskog saveza katoličke omladine' održao značajan govor«, *Luč* 33/9–10 (1938), p. 1; Jacques Maritain, »Ciljevi i sredstva«, *Luč* 33/9–10 (1938), p. 1; Pavao Butorac, »Za kršćansku demokraciju«, *Luč* 34/5 (1939), pp. 1–2; k., »Ličnost ili organizacija«, *Luč* 36/4–5 (1941), p. 3.

³⁸ Josip Kajinić, »Stjepan Tomislav Poglajen o nacionalsocijalizmu u časopisu *Život* (1937.–1941.)«, *Časopis za suvremenu povijest* 42/2 (2010), pp. 433–445, na p. 434.

³⁹ Primjerice: Peter Maurin, »Cezarizam ili personalizam«, *Život* 19/3 (1938), pp. 131–134; Peter Maurin, »Socijalna problematika u esejima«, *Život* 19/4 (1938), pp. 191–195; Robert Kathen, »Sindikalna borba u Sjedinjenim Državama«, *Život* 19/3 (1938), pp. 119–130; Oliveira Salazar, »Crkva i suvremena država«, *Život* 21/7 (1940), pp. 313–318.

⁴⁰ Vidi npr. Otokar Blaha, »Za izgradnju novog kršćanskog humanizma«, *Život* 20/5–6 (1939), pp. 376–379.

⁴¹ Charles Péguy, »Misli«, *Život* 20/7 (1939), pp. 433–435; *Život* 20/8 (1939), pp. 461–466; *Život* 21/1 (1940), pp. 23–30; *Život* 21/2 (1940), pp. 114–118. *Život* donosi i članak povodom 25. obljetnice smrti Charlesa Péguya: Drago Čepulić, *Život* 21/1 (1940), pp. 11–22.

⁴² Časopis pokreću dominikanac Franjo Hijacint Eterović i Luka Brajnović, a u časopisu surađuju Pavao Tijan, Anton Wurster i brojni drugi hrvatski intelektualci.

⁴³ Luka Brajnović, »Nad ponorima skrajnosti«, *Osoba i duh* 1/1 (1949), p. 1.

⁴⁴ Između ostalog, filozofsko-teološki osvrt »Ličnost« potpisan inicijalima A. B., *Osoba i duh* 1/2 (1949), pp. 9–13; članak »Granice slobode« tematizira promišljanje Nikolaja Berdjajeva, *Osoba i duh* 1/3 (1949), pp. 3–7; u nepotpisanom tekstu »Opća deklaracija čovječih prava« sagledava se u kontekstu osobe, *Osoba i duh* 1/4 (1949), pp. 13–17; u nepotpisanom članku »Oko čovječje osobe« tematizira se pojam osobe, *Osoba i duh* 1/8 (1949), p. 16; u tekstu »Ličnost« Luka Brajnović raspravlja o osobi i poziva se na Charlesa Péguya, *Osoba i duh* 3/1 (1951), pp.

sustavni pregled filozofskih smjerova u odnosu na određenje prema osobi. U njemu o personalizmu i personalistima piše:

»Personalisti: Najjači od njih, Emanuel Mounier, počinje u Francuskoj personalistički pokret 1931 sa svojom poznatom revijom *Esprit*, koja još uvijek izlazi. G. 1936. izdava poznati *Manifeste au service du personnalisme*. Ovaj je pisac s krugom svojih suradnika doprinio mnogo buđenju interesa za studij čovječje osobe. Njegov bi upliv bio mnogo zaslužniji, kada bi se postavio odlučno na katoličku liniju i kada bi se prestao skrivati iza maglovitih fraza. Temelj njegova personalizma je egzistencijalizam. Sredstvo za njegovo ostvarenje je reforma suvremenog društva na osobnoj bazi. Cilj za koji se oduševljava ovaj pisac i suradnici jest vjera u obraćenje marksista. Odatle nekad očita, nekad prikrivena suradnja s marksistima. Zato je i njegov jezik do krajnjih granica oprezan, da ne povrijedi protivnika.«

U okviru personalizma posebno ističu i cijene tomiste o kojima pišu ovako:

»Mogli bismo ih, u pogledu čovječje osobe, nazvati i substancijalistima, jer vjerni svom učitelju sv. Tomi definiraju osobu: *Naturae intellectualis individua substantia*. Bit osobe je u najvišem dijelu duše: u razumu i volji, ili kako se to danas veli: u duhu. Sv. Toma je ovu nauku, koju još nijedan filozof nije oborio i zato ostaje do sada najboljom definicijom osobe – baštinio od Boecija. Najjači suvremeni tomist, pravi apostol čovječje osobe u smislu sv. Tome je francuski obraćenik Jacques Maritain.«⁴⁵

4. Ekonomski personalizam Milana Ivšića

Temelje ekonomskoga personalizma,⁴⁶ kojeg danas prepoznajemo u nauku Ivana Pavla II., razrađivali su autori poput Michaela Novaka i Rocca Buttiglionea, a idejna mu je baza u filozofiji Jacquesa Maritaina, Emmanuela Mouniera i drugih koji su na personalističkim osnovama pokušavali pronaći 'treći put' između individualističkoga kapitalizma i socijalizma. Personalistički se princip na ekonomskom polju zasniva na dvama uvjetima: kantovskom – da izbjega-

10–13; u *Osoba i duh* 3/4–5 (1951); Frane Zumbulov, »Vlasništvo i osoba«, *Osoba i duh* 5/1 (1953), pp. 3–8; personalistički pristup je vidljiv u članku »Čovječja osoba – temelj društvenog poretka (Božićni govor Njegove svetosti Pape Pija XII)«, *Osoba i duh* 5/1 (1953), pp. 79–91.

⁴⁵ »Oko čovječje osobe«, *Osoba i duh* 8/1 (1949), p. 19.

⁴⁶ Šimo Šokčević, »Darvinizam i identitet homo oeconomicusa (Perspektive ekonomskog personalizma)«, *Diacovensia* 20/1 (2012), pp. 53–74, na p. 66: »Ekonomski personalizam predstavlja kontrapunkt utilitarističkim stremljenjima današnjice i on u sebi uključuje detaljno istraživanje ekonomske teorije, povijesti i metodologije, kao i aktualne tržišne prakse, vodeći se idejama dostojanstva ljudske osobe i brige za pravdu koja proizlazi iz tog prepoznavanja.«

vamo koristiti ljude kao puka sredstva za postizanje cilja, te tomističkom, koji naglašava dimenziju ljubavi prema osobama.⁴⁷

U tom smislu, a imajući u vidu i ostala temeljna načela personalizma, među preteče ekonomskog personalizma možemo svrstati dr. Milana Ivšića (1887–1972), pariškog doktora prava, političkih i ekonomskih znanosti, svećenika i sveučilišnog profesora ekonomije, sociologije i socijalne politike na više zagrebačkih fakulteta.⁴⁸ Široka naobrazba i djelovanje u krugovima hrvatske inteligencije okupljene oko brojnih kršćanskih, svjetovnih i stručnih udruženja Ivšića su profilirali u specifičnog mislioca socijalne, kulturne i ekonomske, pa čak i etnološke tematike.

Problemi organizacije ekonomskog svijeta, predviđao je Mounier, rješavat će se u znaku diktature tehnochrata koja će, s lijeva i s desna, zaboravljati čovjeka pod svojim organizacijskim aparatima. Ti će problemi pokazati do koje su mjere pitanja organizacije i antropologije nedjeljiva.⁴⁹ Uviđajući upravo tu neusklađenost tehničkih, ekonomskih i socijalnih pojavnosti u društvu, Ivšić značajan dio svog znanstvenog rada posvećuje temi racionalizacije, koju vidi kao novi znanstveni pokret te sintezu svih tehničkih, ekonomskih i socijalnih interesa. Objavio je na tu temu niz radova, a središnje mjesto zauzima studija *Ideja racionalizacije i njezin međunarodni karakter* (1931), u kojoj zastupa

⁴⁷ Šokčević, »Darvinizam i identitet homo oeconomicusa (Perspektive ekonomskog personalizma)«, pp. 66–67.

⁴⁸ Milan Ivšić rođen je 1887. u Orahovici. Godine 1920. imenovan je profesorom sociologije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, na kojem predaje sve do 1939. Nakon doktorata u Parizu 1924. vraća se u Zagreb i imenovan je tajnikom Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu i sucem Nadbiskupskog ženiidbenog suda. Od 1928. izvanredni je profesor na Ekonomskoj komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu, a 1932. postaje redoviti profesor političke ekonomije na tom učilištu. Istodobno je sveučilišni docent za sociologiju na Bogoslovnom fakultetu. Na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi od 1939. do 1942. profesor je i za predmet *Sociologija* nakon smrti Jurja Ščetinca. Ivšićevom zaslugom osnovana je i posebna katedra socijalnih znanosti (sociologije i socijalne politike) na toj školi, a kao temelj za budući rad na području nacionalne ekonomije Ivšić 1933. osniva Zavod za narodno gospodarstvo. U travnju 1930. Milan Ivšić ulazi u upravni odbor Hrvatske poljodjelske banke. Od 1934. do 1936. bio je zamjenik meštra kapelana u Družbi »Braća hrvatskog zmaja«. Na Ekonomskoj komercijalnoj visokoj školi izabran je za dekana 1933/34, a za rektora 1934/35, 1935/36. i 1944/45. Na Pravnom fakultetu u Zagrebu predavao je predmet *Politička ekonomija* u razdoblju 1936. do 1940. Godine 1940. osnovano je i *Hrvatsko društvo sveučilišnih profesora*, a u časni sud društva izabran je i Milan Ivšić. Objavljivao je članke u brojnim časopisima i glasilima te objelodanio više brošura i knjiga. Nakon Drugog svjetskog rata pored zatvorske kazne bio je osuđen i na zabranu javnog djelovanja.

Više o Ivšiću vidi u: Ivan Čulo, »Uzajamnost slobode, samostalnosti i socijalne pravde u stvaranju novoga hrvatskog društva«, u: Milan Ivšić, *Socijalni duh i narodna kultura: studije, eseji i članci* (Zagreb: Glas koncila, 2009), pp. 7–45.

⁴⁹ Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*, p. 88.

tezu da je industrijski napredak moguć samo uz primjenu onih znanstvenih i racionalnih metoda koje sadrže i socijalnu notu.⁵⁰ Osnivanje poduzeća radi spekulativne pojedinačne zarade bez društvenog cilja proizvodnje znači uništavanje nacionalnog kapitala i nacionalne radne snage radi koristi pojedinaca. Svrha racionalizacije upravo je borba protiv takvih poduzeća kod kojih prepoznaje dvije krajnosti. Prva je maksimum tehnike bez ekonomije, koju smatra rasipanjem kapitala, luksuzom i tehničkim sportom. Druga je krajnost maksimum ekonomije bez tehnike, koja je materijalističko, samoživo i egoističko iskorištavanje prirodnih i tehničkih sredstava bez pravih tendencija tehničkog i socijalnog progresa. I maksimum socijalnih interesa bez ekonomije i tehnike smatra utopističkim traženjem raja na zemlji. Zato misli da u koncepciji racionalizacije treba tražiti šire i nove ideje, uzvišenije od načela liberalne klasične škole. Racionalizacija obuhvaća tehničko usavršavanje metoda rada samo ako ima povoljne rezultate za cjelokupnu narodnu privredu, a ne samo za poduzetnika. Na temelju toga zaključuje da »metode, koliko god tehnički dotjerane nisu racionalne ako se provode isključivo radi interesa kapitalista, poduzetnika, radnika ili bilo koje klase, ispuštajući pri tome iz vida opći interes te cjelokupni ekonomski napredak.«⁵¹

I u studiji *Smjernice naše gospodarske politike* (1933) Ivšić naglašava potrebu za ravnotežom između ekonomske i socijalne politike.⁵² Zalaže se za uređenje gospodarskog života u skladu s individualnim i socijalnim interesima te naglašava potrebu proizvodnje dobara prema interesima potrošača, uz podržavanje rentabilnosti poduzeća, a ne prema osobnim interesima proizvođača. Gospodarska politika imat će više simpatija i kod širokih masa ako se provodi sa socijalnim ciljem te će sama po sebi proširivati krug potrošača. Vođena takvim pristupom gospodarska politika može postići visoke ciljeve socijalne politike i automatski uspostaviti ravnotežu između prividno suprotstavljenih interesa ekonomske i socijalne politike.

Razmatrajući ulogu političke i socijalne svijesti u razvoju hrvatskog naroda,⁵³ Ivšić postavlja povijesne okosnice za taj razvoj, a to su: duhovne i etičke snage u hrvatskom seljačkom domu i visoko razvijena pravna i socijalna svijest u našim rodovima i plemenima. Hrvatska seljačka obitelj – starodrevni seljački dom, kuća, hiža ili, kako se zvala po tadašnjoj pravničkoj terminolo-

⁵⁰ Milan Ivšić, *Ideja racionalizacije i njezin međunarodni karakter* (Zagreb: Jugoslavenski narodni komitet za naučnu organizaciju rada, 1931), p. 14.

⁵¹ Ivšić, *Ideja racionalizacije i njezin međunarodni karakter*, p. 15 i 38.

⁵² Milan Ivšić, *Smjernice naše gospodarske politike* (Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1933).

⁵³ Milan Ivšić, *Politička i socijalna svijest u razvoju hrvatskog naroda* (Zagreb: posebni otisak *Hrvatske smotre*, 1937).

giji, »kućna zadruga«, prema Ivšiću je matica svih etičkih vrlina: žive vjere u Boga, poštenja, odanosti, poslušnosti, visokog morala, požrtvornosti jedan za drugoga, a svi za jednoga. Razvijenost političke i socijalne svijesti vidljiva je u činjenici da je hrvatski narod bio podijeljen, raskomadani i razbacani od Slavonije, zapadne Bosne i Hrvatske čak do austrijskih granica i Moravske, ali je ostao na životu kao svjesna politička jedinica. Smatra da naša prva renesansa nakon 1835. nosi još tragove pjesničkih zanosa, dok je druga realna renesansa iza 1870. daleko stvarnija i produbljenija iskustvima.⁵⁴ A na njivi kulturnih 'realista' i političkih boraca Eugena Kvaternika, Ante Starčevića i Eugena Kumičića te braće Antuna i Stjepana Radića rađa se treći preporod – treća renesansa, gdje je probuđena seljačka svijest najjača osnovica cjelokupne političke borbe za narodnu slobodu, samostalnost i socijalnu pravdu. Bez simbioze tih triju ciljeva nastojanje za stvaranjem te nove hrvatske narodne kulture bilo bi nepotpuno i bilo bi nemoguće postići viši stupanj narodne civilizacije. Prihvatanje »tuđih teorema« dovelo je do prisilnog uništavanja stoljetne narodne gospodarske i kulturne ustanove, kao i pravnog uvjerenja hrvatskoga naroda te se Ivšić zalaže za revitalizaciju svih hrvatskih vrijednosti. O tome piše naročito u člancima »Gospodarstvo i država na starim i novim putovima«⁵⁵ (1937) i »Posljedice gospodarskog liberalizma i kapitalizma u hrvatskom društvu«⁵⁶ (1939) snažno kritizirajući liberalistički i individualistički kapitalizam, naglašavajući negativne gospodarske i socijalne strane kapitalizma te negativne političke strane liberalizma, a osvrće se i na komunizam i njegove zablude. Najgoru stranu tadašnjeg kapitalizma ne vidi u tome što pojedince čini bogatima i imućnima kao u starom i srednjem vijeku, nego u tome što on izaziva čežnju samo za materijalnim dobrima i u duši siromašna čovjeka:

»Suvremeni kapitalizam postaje sinonim za samoživost svih ljudi, ne vodeći pritom brigu za kulturni, duševni, biološki i etički napredak cijeloga naroda kao sociološko-kulturne jedinice. Ne brine za napredak cijelog naroda u svojoj materijalnoj kulturi i održavanje svjetske utakmice protiv jačih narodnih i državnih skupina <...> On nema u svojoj biti ništa socijalnog, ni altruističkog, ni etičkog, ni religioznog, ni nacionalnog, ni državnog.«⁵⁷

Ivšić zaključuje da protiv takva duha egoizma i individualizma treba na svim područjima utvrditi zasade solidarizma. Za svjetsku gospodarsku i

⁵⁴ Ivšić, *Politička i socijalna svijest u razvoju hrvatskog naroda*, p. 16.

⁵⁵ Objavljen u knjizi: Milan Ivšić, *Problemi suvremenog života: socijalni eseji* (Zagreb: Matica hrvatska, 1937), pp. 9–33.

⁵⁶ Milan Ivšić, »Posljedice gospodarskog liberalizma i kapitalizma u hrvatskom društvu«, u zborniku: *Društveni poredak i društveni pokreti* (Zagreb: Hrvatski socijalni tjedan, 1939), pp. 264–268.

⁵⁷ Ivšić, »Posljedice gospodarskog liberalizma i kapitalizma u hrvatskom društvu«, p. 265.

socijalnu krizu između dva svjetska rata, koja se nazivala i duhovnom krizom čovječanstva, on se pita je li moguće zamisliti liječenje duhovnih slabosti samo golom materijom bez viših etičkih osnovica? Smatra da liberalni kapitalizam i komunizam nemaju tu mogućnost te traži novi put. Zalaže se za društveno uređenje koje je postojalo u vremenu, kad se imovina nije mogla slobodno ni stvarati ni kretati, a gdje je i samo društvo bilo raščlanjeno pomoću prava, običaja i navika na točno ograničene skupine po zvanju – na staleže ili profesije, koje su se temeljile više na naslijeđenoj podjeli rada nego na slobodnom izboru. Takvo staleško društveno uređenje može se po svojoj svrsi razviti u dva smjera: u pokret za provođenje potrebnih društvenih reformi ili u pokret za provođenje političke (državne) reforme. Pri traženju rješenja za društvene reforme Ivšić kao temelj uzima staleško uređenje prema enciklici *Quadragesimo anno* pape Pija XI., a provedbu političke (državne) reforme sukladno istoj enciklici treba u potpunosti prepustiti državnici.

Razrađujući dalje tu ideju ističe nužnost oživotvorenja socijalne pravde i socijalne ljubavi u cjelokupnom gospodarskom i političkom djelovanju dolazeći tako do načela solidarnosti i supsidijarnosti. Slijedom toga socijalna djelatnost može na sebe preuzeti samo ono što pojedinac ne može izvršiti. Šira i viša socijalna i politička zajednica trebaju primiti na sebe samo ono što ne može izvršiti manja i niža zajednica. Iz toga bi slijedilo da zajednica ne bi smjela monopolistički vršiti ono što može korisnije obavljati pojedinac ili koja niža zajednica. Svoje rasprave o staleškoj izgradnji društva često je potkrijepljivao tadašnjim praktičnim provedbama staleškog uređenja pozivajući se na austrijska i portugalska ustavna rješenja iz 1934. Za rješenje nevolja smatra nužnim zadržati dosadašnja dobra na svim područjima koja je narod sam stvorio te

»u sadašnjici odlučno i programatski izgrađivati svoj gospodarski, socijalni i državno-pravni red temeljen prvenstveno na filozofiji čovjeka kao pojedinca sa svojim tjelesnim i duhovnim životom, a naroda kao organske i duhovne zajednice skupa pojedinaca«. ⁵⁸

Novi društveni red ne bi dakle bio puka korektura projekcijā desnice ili lijevice. Ivšićevo shvaćanje novoga gospodarskog, socijalnog i državno-gospodarskog reda bilo bi odlučna negacija svih doktrinarnih teorija liberalizma i individualizma, ali i svih teorema komunizma. Novi način života i rada mora biti sinteza materije i ideje, sinteza interesa cjeline i interesa pojedinca. Cjelokupno gospodarsko i državno-pravno uređenje ne smije ipak polaziti od pojedinca, već od cjeline, a ta se cjelina ne smije shvatiti kao centralistički i materijalistički zbroj pojedinaca, a ni kao apstrakcija kolektiviteta neovisnog od svojih članova.

⁵⁸ Ivšić, *Problemi suvremenog života: socijalni eseji*, pp. 30–31.

Shvaćena u duhu tog novog nauka, cjelina je kongregacija svih autonomnih staleških jedinica, kao i međusobno povezanih pojedinaca, čiji se autoritet i suverenitet prostire hijerarhijskim redom. Razmatrajući tadašnju socijalnu i gospodarsku krizu,⁵⁹ koja za Ivšića predstavlja krizu duha, primjećuje da je u dotadašnjim povijesnim razdobljima bilo svih tih i mnogih drugih bolnih nevolja u životu naroda, ali da su sve te nevolje bile ograničene na određeno geografsko područje, narod, gospodarsku granu i stalež. Za veliku krizu njegovog doba, za koju smatra da podjednako pritišće sve narode, njihov javni i privatni život, privredne grane i sva područja socijalnog života traži uzroke: »Traženje uzroka suvremene gospodarske i socijalne bijede podrazumijeva traženje pune sinteze duha i tijela, pune istine u životu ovoga i prekogrobnoga svijeta.«⁶⁰

Potrebu sinteze Ivšić razvija i kroz zadružnu ideju koja po njemu predstavlja ravnotežu između osobne slobode i ambicije te društvene solidarnosti i jednakosti. Ta ideja za njega predstavlja osnovu socijalne ekonomije dvadesetog stoljeća: »Zadrugarska ideja računa sa psihom: ona upravlja, gradi, izgladuje, usavršuje sve duševne dobre i loše, individualističke i socijalne strane u čovjeku.«⁶¹ To je bit ideologije zadrugarstva, za razliku od ideologije ekonomista 19. st. koji su u čovjeku vidjeli samo mehanički stroj, *homo oeconomicus*. Ona se razlikuje i od ideja socijalista koji pretpostavljaju prirodenu jednakost te na temelju toga traže ekonomsku jednakost. Pojedinač se nerijetko gubi u ideji socijalista ili postaje puki stroj vrhovnog bića, zvalo se ono država ili sindikat. Ivšić stoga uvjerava da socijalna načela zadružne ideologije mogu osvježiti klonuli ekonomski život nakon vidljivih ruševina teorija liberalnih optimista i neuspjeha komunista. Uvida teškoće takva pothvata te iznosi više ideja o tome kako bi zadružni pokret trebao shvatiti svoju ulogu u rješavanju suvremenih socijalnih i gospodarskih nevolja, ističući da se ideja zadrugarstva ne smije ograničiti na puku teoriju liberalne samopomoći ili na minimalističku teoriju svemoći:

»Zadružna ideja mora i po svojoj bitnosti kao i po svojoj praksi biti realna sinteza duha i materije, sinteza individualnoga i socijalnoga principa, sinteza misli i rada sviju staleža udruženih u jedno vrhovno socijalno i ekonomsko tijelo, nazvano bilo imenom narod bilo imenom država.«⁶²

⁵⁹ Milan Ivšić, »Socijalna i privredna kriza – kriza duha«, u zborniku *Načela društvene obnove* (Zagreb, Hrvatski socijalni tjedan, 1937), pp. 11–26.

⁶⁰ Ivšić, »Socijalna i privredna kriza – kriza duha«, p. 17.

⁶¹ Milan Ivšić, »Zadrugarska ideologija«, *Hrvatsko kolo* 16 (Zagreb: Matica hrvatska, 1935), pp. 288–301, na p. 288.

⁶² Ivšić, »Zadrugarska ideologija«, p. 301.

Ili:

»Naša se tek narodna kultura nastavila na onim temeljima, što ih je postavio naš seljački narod. Zato je i istina, da će i svi naši nadareni i školovani kulturni radnici samo utoliko stvoriti u narodu nešto veliko, ukoliko bude njihov rad sastavni dio naše seljačke narodne kulture i ukoliko se svojim radom ne budu odvajali od osnovica kulture i prosvjete svoga hrvatskog seljačkog naroda.«⁶³

Ove Ivšičeve riječi najbolje obilježuju cilj i smjernice, ideje i ujedno metode njegovoga rada na području narodnog gospodarstva.

Središnja misao njegovoga narodno-gospodarskog sustava jest traženje iskonskih vrijednosti hrvatske seljačke kulture te uređenje i poboljšanje društvenog i ekonomskog života prema pravnoj svijesti i shvaćanju hrvatskog seljaštva: »Poljodjelstvo imade biti osnovica narodnom životu i narodnoj privredi, jer poljoprivreda hrani sve državljane, a daje i sve sirovine industrije.«⁶⁴ Tu je misao Ivšić počeo razrađivati još u ranoj mladosti u doticaju s idejama Antuna Radića. Znanstvenu formulaciju svog sustava ostvario je u nizu rasprava, od kojih su neke napisane i na francuskom jeziku: »La réforme agraire en Yougoslavie« (1923), »Les produits agricoles de notre sol« (1925), »Les exportations de nos produits agricoles« (1925) te najvažniji rad iz 'francuskog razdoblja', golemo djelo izrađeno za vrijeme studija u Francuskoj pod naslovom *Les problèmes agraires en Yougoslavie* (1926).⁶⁵ Po svom opsegu, priložima, podacima i sadržaju to djelo predstavlja sintezu tadašnjih najaktualnijih i neriješenih problema agrarne politike: unutrašnja kolonizacija, komasacija, uređenje jedinstvenog imovinskopravnog zakonika za seljaštvo, seljački krediti itd. Ideje o seljačkom imovinskom pravu iz tog francuskog djela dalje razrađuje u obliku studije »Problem seljačke svojine« (1933), potom pretiskane u zasebnoj brošuri *Temelji seljačkoga zakonika: prilog k izgrađivanju imovinskog prava za naše seljaštvo* (1933).⁶⁶ U tom djelu obrazlaže potrebu stvaranja jedinstvenog seljačkog imovinskog prava na temeljima južnoslavenskog prava u obliku obiteljske svojine, odnosno narodnog socijalnog instituta poznatoga kao 'kućna zadruga'. Dokazuje da je obiteljska svojina najbolje jamstvo protiv raspadanja seljačkih posjeda; ona osigurava u punom značenju svojini onima koji zemlju stvarno obrađuju,

⁶³ Milan Ivšić, *Diljem sela* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima, 1935), pp. 13–14.

⁶⁴ Milan Ivšić, *Društveni život na selu* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima, 1938), p. 38.

⁶⁵ Milan Ivšić, *Les problèmes agraires en Yougoslavie* (Paris: Librairie Arthur Rousseau, 1926).

⁶⁶ Ivšić, Milan. *Temelji seljačkoga zakonika: prilog k izgrađivanju imovinskog prava za naše seljaštvo* (Zagreb: Merkantile, 1933).

a omogućuje izlaz iz kuće i školovanje svima, koji ne mogu ili ne žele živjeti u domu, nego stupaju u koji drugi seljački dom ili u neko drugo gospodarsko zvanje. Takvo stajalište nije značilo da Ivšić traži prisilan povratak u staru zadrugu, već da se seljačka zemlja i druge nekretnine urede prema seljačkom imovinskom pravu odvojenom od građanskog imovinskog prava.

Kako je i u Francuskoj tada jedan od najvažnijih problema bila reforma seljačkog imovinskog prava, Ivšić je člankom »La propriété collective familiale chez les peuples Yougoslaves« (1933) ponovo svratio pozornost na zasebno seljačko pravo kod južnih Slavena. I ostali problemi agrarne politike našli su mjesta u brojnim Ivšićevim raspravama i djelima, a svoje znanstvene poglede na razvoj agrarne politike oblikovao je i prilagodio široj čitalačkoj publici u seriji jeronimskih knjiga: *Diljem sela* (1935), *Seljačka politika* (1937), *Društveni život na selu* (1938) i *Gospodarski život na selu* (1939), koje su ne samo vrijedan ekonomski i pravni doprinos pitanju agrara nego i značajan etnološki i povijesni prinos proučavanju hrvatskog sela.

U djelima *Seljačka politika* i *Društveni život na selu* Ivšić naglašava da je i najstarije pravo hrvatskog naroda, koji se i u svojoj pradomovini bavio pretežno ratarstvom i stočarstvom, uređivalo odnose zajedničkog života, rada i vlasništva unutar seljačkog doma i seljačke obitelji.⁶⁷ Također, uz tu tradiciju ističe i narodnu svijest koja potječe iz seljačkog doma:

»Ako se zato drugi narodi ponose svakim dijelkom svoje časne starine, ako unose i u svoje pisane zakone preostatke pravne svijesti naroda svoga, zar ćemo samo mi Hrvati biti jedini, koji ćemo napuštati pravnu svijest svoga rođenog naroda, a dati se slijepo povadati za pravom drugih naroda?«⁶⁸

Kao nastavak djela *Seljačka politika* izlazi knjiga *Društveni život na selu*, u kojoj Ivšić obrađuje različite oblike gospodarskih zadruga te daje nove smjernice za razvoj seljačkog zadrugarstva. U djelu *Gospodarski život na selu* bavi se osnovama gospodarskog napretka na selu, odnosom javne vlasti i seljačkog gospodarstva, načinima osiguranja seljačkog gospodarstva, seljačkom veresijom i dugovima, komasacijom seljačkih posjeda, raseljavanjem seljaštva (unutrašnja kolonizacija) te problemima radništva na selu. U knjizi *Agrarna politika* (1941) u kontekstu nastajanja nove države Ivšić govori o potrebi da Hrvati stvore i razviju svoju agrarnu politiku, kompatibilnu vlastitom povijesnom razvoju, klimatsko-geološkim obilježjima, financijskim mogućnostima i psihološkoj

⁶⁷ Milan Ivšić, *Seljačka politika* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima, 1937), p. 12; Milan Ivšić, *Društveni život na selu* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima, 1938), pp. 36–37.

⁶⁸ Ivšić, *Seljačka politika*, p. 14.

predispoziciji naroda.⁶⁹ Pribojava se pukog oponašanja zakonodavnih mjera i metoda drugih naroda i država te ukazuje na nužnost samostalnog pristupa:

»Samostalnim nastupom na području agrarne politike pokazuje se ne samo svoja politička i gospodarska zrelost nego i političkokulturna, gospodarska te narodna individualnost. Samostalnim pogledima svoje agrarne politike dodali bismo i mi svoju komponentu za veliko djelo opće gospodarske politike, za kulturu i civilizaciju čovječanstva.«⁷⁰

Iako možda najpoznatiji po raspravama o selu i agraru, Milan Ivšić objavljivao je i brojna djela socijalno-ekonomske problematike, pa i s područja kulture i književnosti. U svojim djelima prihvaća neke dobre strane gospodarskog liberalizma, ali naglašava bolne ljudske sudbine što ih rađa kapitalistički materijalizam, egocentrizam, anacionalizam, ateizam i individualizam. Smatra da su upravo te moderne tekovine dovele do socijalne i gospodarske krize. Otuda se Ivšić zalaže za promjenu postojećeg društvenog i pravnog poretka tako da on odgovara povijesnom društvenom ustrojstvu hrvatskog naroda. U interpretaciji socijalne strukture pravo igra važnu ulogu u Ivšićevu sustavu, pa ga je u doktrinarnom smislu moguće pozicionirati kao bliskog pravno-ekonomskom sustavu njemačkog ekonomista Karla Diehla. Kako Ivšić naročito ističe povijesni pristup i potrebu razumijevanja sadašnjosti iz prošlosti, njegov sustav možemo sagledati i kao kombinaciju tzv. *historijske ekonomske škole*, osobito tzv. *mlađe historijske ekonomske škole*⁷¹ i *francuskih solidarista*⁷² te u filozofskom smislu – *personalista*. Upravo je Mounier, boreći se protiv ustaljene lijeve i desne podjele svijeta, tragao u povijesti za temeljima, uvjetima i strukturom integralne povijesne akcije kojom bi odgovorio na integralni ‘ustaljeni nered’ u koji je zapao svijet 1930-tih.⁷³

Rješenje za suprotnosti između individualističkog pristupa mlađe historijske škole i solidarističkog isticanja skupnosti, između etike i ekonomije, kao i svih drugih suprotnosti društvenog života Ivšić konačno nalazi u socijalnoj filozofiji. Takav Ivšićev pristup kao da nagovještava jedno od osnovnih utemeljenja moderne socijalne politike, kasnije slikovito iskazano od strane

⁶⁹ Milan Ivšić, *Agrarna politika* (Zagreb: Hrvatsko sveučilišno društvo, 1941), pp. 38–39.

⁷⁰ Ivšić, *Agrarna politika*, pp. 39–40.

⁷¹ *Historijska ekonomska škola* nastala je u 19. st. u Njemačkoj kao reakcija na englesku klasičnu političku ekonomiju. Najznačajniji su predstavnici Friedrich List, Wilhelm Roscher, Gustav Schmoller i Max Weber, a najznačajniji predstavnik te škole u Hrvatskoj bio je Blaž Lorković. Kao predstavnik tzv. *mlađe historijske ekonomske škole* najčešće se spominje Werner Sombart.

⁷² Osobito učenja Pierrea Guillaumea Frédéricica le Playa (1806–1882), francuskog sociologa i ekonomiste.

⁷³ Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*, pp. 26–28.

engleskog socijalnog teoretičara Richarda Titmussa, u potrebi da se pesimizam društvenih znanosti dopuni optimizmom socijalne politike. Tu je povezanost u Ivšićevu djelu prepoznalo i uredništvo časopisa *Ekonomist* u tekstu zahvale »Povodom pedesetgodišnjice profesora Dra Milana Ivšića« navodeći da kod njega, »skupna povezanost, prožeta kršćanskim etosom, određuje ne samo put socijalnom istraživanju, već i cilj socijalnom životu«. ⁷⁴

5. Korporativizam Jurja Ščetinca

Na Ivšićevu tragu Juraj Ščetinec (1898–1939), ⁷⁵ pravnik, ekonomist, socijalni aktivist i sveučilišni profesor, analizira različite aspekte gospodarske i socijalne politike te predlaže reforme inspirirane katoličkim socijalnim naukom i personalizmom. Poduzima i niz praktičnih inicijativa, projekata i programa

⁷⁴ ***, »Povodom pedesetgodišnjice profesora Dra Milana Ivšića«, *Ekonomist* 3/10 (1937), pp. 417–420, na p. 419.

⁷⁵ Juraj Ščetinec rođen je 1898. u Koprivnici. Na Pravnom fakultetu u Zagrebu jedan je od najboljih studenata, a za vrijeme studija postao je član, a kasnije i predsjednik Hrvatskog akademskog društva Domagoj. Nakon studija u Parizu, u Njemačkoj, Belgiji, Italiji, Austriji, Švicarskoj, Engleskoj i Čehoslovačkoj upoznaje se sa socijalnom situacijom i socijalnim organizacijama, napose onima katoličkog usmjerenja. Po povratku u Hrvatsku 1924. postiže doktorat iz pravnih i ekonomskih nauka, braneći rad iz problematike obrtništva. Od 1925. do 1928. radi najprije kao odvjetnički perovođa u Đakovu, kao sudski pripravnik na Kotarskom sudu u Koprivnici i odvjetnički pripravnik u Bjelovaru. Novi profesionalni izazov donosi mu angažman pravnog referenta u Radničkoj komori u Zagrebu, koji preuzima u lipnju 1928. godine, a 1931. je primljen na Ekonomsko-komercijalnu visoku školu u Zagrebu u svojstvu ugovornog nastavnika za sociologiju i socijalnu politiku. U srpnju 1932. postaje docent, 1933. izvanredni, a 1936. redoviti profesor. Ščetinec je bio aktivan član niza gospodarskih, zadružnih, kulturnih i školskih organizacija. Osnovao je i vodio Hrvatski radnički strukovni savez. Bio je i veliki podupiratelj zadrugarstva, osobito kroz Savez seljačkih zadruga. Redovito je predavao na Pučkom sveučilištu, Radničkoj akademiji, Seljačkom sveučilištu škole narodnog zdravlja, Zadružnoj školi kao i u društvima Katoličke akcije. Kao član Instituta Katoličke akcije izabran je na čelo *Hrvatskog socijalnog tjedna*. Prvo zasjedanje *Hrvatskog socijalnog tjedna*, tečaja socijalnih predavanja s temom »Načela društvene obnove«, održano je u Zagrebu od 4. do 10. prosinca 1932. Od sredine tridesetih sve se više bavi idejom korporativizma, kao mogućeg srednjeg puta između liberalizma s jedne te fašizma i komunizma s druge strane. Tijekom posljednjih godina života Ščetinec intenzivno predaje, piše, objavljuje i djeluje u društvenom životu. Iza njega je ostalo više od 60 publikacija: knjiga, brošura i članaka u strukovnom i katoličkom tisku. Suradivao je u *Luči*, *Hrvatskoj prosvjeti*, *Danici*, *Ekonomistu*, *Mjesečniku*, *Obitelji*, *Zadružnoj svijesti* i drugim glasilima, a osnovao je i časopis *Socijalno misao*.

Više o Ščetincu vidi u: Domagoj Račić, »Juraj Ščetinec – socijalni mislilac i aktivist«, u: Juraj Ščetinec, *O ekonomskim i društvenim sustavima: studije, članci i kritike* (Zagreb: Glas koncila, 2011), pp. 7–41.

Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*, p. 88.

za osnivanje radničkih, seljačkih i obrtničkih zadruga, banaka i štedionica, sindikata, mirovinskih fondova, prosvjetnih zaklada i sl. Osobito je poznat kao predsjednik *Hrvatskog socijalnog tjedna*, a u toj ulozi naglašava i povezanost hrvatskih i francuskih katoličkih intelektualaca:

»Osobito srdačno je popratila rad Hrv. Socijalnoga Tjedna francuska revija *Les Amitiés Catholiques Françaises* (15. XII. 1937.), koja nastoji oko što užih duhovnih veza francuskih katolika s katolicima drugih zemalja, te je s veseljem konstatirala, da je među predavačima velik broj bivših polaznika francuskih visokih škola, koji su ujedno došli i u usku vezu s kat. organizacijama u Francuskoj, te prijatelja Francuske, kao dr Ščetinec, dr Ivšić, o. Poglajen, o. dr Perović, dr Gračanin, dr Maraković, a raduje se i duhovnoj vezi između Francuskoga i Hrvatskoga Socijalnoga Tjedna. Isto tako ističe tu vezu Francuskoga i Hrv. Socijalnoga Tjedna francuska revija *La Chronique Sociale* od prosinca 1937., u kojoj ugledni socijalni pisac sveuč. prof. Max Turmann izvješćuje o radu Hrv. Socijalnoga Tjedna i s pohvalom ističe sistematski raspored predavanja i anketa, koja su kompletno obuhvatila cio problem obitelji.«⁷⁶

U početku svoga stvaralaštva Ščetinec piše više tekstova o obrtništvu, za kojeg smatra da uravnotežuje odnos rada i kapitala te potiče razvoj osobe i zaštitu ljudskog dostojanstva. U svom najznačajnijem tekstu o obrtništvu *Obrtničko pitanje* (1926) on zaključuje:

»Zdrav društveni poredak postoji ondje gdje ima što veći broj samostalnih proizvođača koji sami rade, a imaju i sredstva proizvodnje te samostalnim radom stječu za primjeran život. U takovu društvu nema sukoba između rada i kapitala ili drugim riječima između radničke sirotinje i kapitalističkih poslodavaca, nego vlada socijalni mir; nema velike razlike u imućstvenim prilikama, pa se i ne razvija socijalna mržnja, nego je sve pučanstvo pristupačno osjećaju bratstva, zajedništva i skladnog rada. U takvom društvenom poretku moguće je čovjeku razviti svoju ličnost i dostojanstvo, jer je slobodan, ničiji rob ni kmet ili podložnik.«⁷⁷

Ščetinec daje prednost malom obrtu u odnosu na velika poduzeća jer se u malom obrtu uvažava osoba, dok je u velikim poduzećima hijerarhijski red poremećen, osoba je ispod organizacije, poslodavca, pa čak i stroja. Vrijedi istaknuti da je ovaj stav Ščetinec iznio nekoliko godina prije 'procvata' francuskog personalizma. Nakon obrtništva Ščetinec u svom društvenom angažmanu spaja brigu za radništvo, težnju za društvenom obnovom i katoličku inspiraciju, povezanu s papinskim socijalnim enciklikama *Rerum novarum* i *Quadrage-*

⁷⁶ *Obitelj u današnjem društvu* (Zagreb: Hrvatski socijalni tjedan, 1938), p. 20.

⁷⁷ Juraj Ščetinec, »Obrtničko pitanje«, u: Ščetinec, *O ekonomskim i društvenim sustavima: studije, članci i kritike*, p. 49. *Obrtničko pitanje* prvi je put objavljeno kao zasebna brošura 1926. godine.

simo anno. U članku »Demokratizacija radnog odnosa« (1933) znanstvenom metodom obrađuje pitanje iz svog ljudskog i aktivističkog habitusa – odnos rada i kapitala, odnosno mogućnosti transformacije radnog odnosa u smjeru veće demokratičnosti i pravednosti. Ukazuje na negativnu tendenciju prevlasti kapitala nad radom unatoč formalnoj jednakosti ugovornih strana, a koja se u konačnici reflektira negativno na slobodu, ravnopravnost i osobu radnika:

»U režimu slobode rada i ugovora, u kojem se radnik načelno proglašuje ne samo pravnim subjektom nego i ravnopravnom ugovarajućom strankom s poslodavcem, faktum vlasti poslodavca u gotovo neograničenom raspolaganju s radnom snagom radnika u radnom odnosu sadržava protuslovlje s pravnim načelom slobode i ravnopravnosti, a još više s etičkim poštanjem radnikove ličnosti.«⁷⁸

To naročito dolazi do izražaja u velikim gospodarskim organizacijama, kojima je Šćetinec nesklon:

»Uprava nije u ličnom saobraćaju s radnicima, koja se ne obazire na njihovo shvaćanje ni na njihovu ličnost, nego ih određuje s obzirom na uklapanje djelatnosti čovjeka u mehanizam poduzeća.«⁷⁹

Proučava problem autoriteta u radnom odnosu i njegove promjene na temelju ideja gospodarske demokracije, pokreta za demokratizaciju poduzeća i sustava radničkih vijeća. To sagledava kroz prizmu smanjenja socijalnih sukoba i postizanja društvene harmonije. Zalaže se za demokratizaciju radnog odnosa kojom bi se reformirao kapitalistički režim i poboljšalo stanje radničke klase i cjelokupni društveni poredak. Slijedi koncept gospodarske demokracije njemačkih gospodarskih teoretičara Fritza Naphtalija i Kurta Brigl-Mathiassa, iako vrednuje i povijesni razvoj ideje gospodarske demokracije. Naglašavajući osobu radnika, postavlja pitanja koja su aktualna i za današnju tzv. industrijsku demokraciju i participaciju radnika:

»Gospodarska demokracija ide za tim da ličnost radnika dođe u poduzeću do svoje prave etičke vrijednosti« te dodaje da ona »želi osloboditi radnika ne samo od gospodovanja poduzetnika, posjednika kapitala, nego i od gospodavanja stroja i materije.«⁸⁰

Od sredine 1930-ih Šćetinec se sve više bavi pitanjima osobe i društva, osobito idejom korporativizma,⁸¹ koji vidi kao srednji put između liberaliza-

⁷⁸ Juraj Šćetinec, »Demokratizacija radnog odnosa«, *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu* 58/6–7 (1933), pp. 308–324, 58/9–10 (1933), pp. 399–414; u 58/6–7 (1933), na p. 312.

⁷⁹ Šćetinec, »Demokratizacija radnog odnosa«, p. 312.

⁸⁰ Šćetinec, »Demokratizacija radnog odnosa«, p. 315.

⁸¹ Ideje korporativne organizacije zastupali su još u drugoj polovici 19. stoljeća biskup Ketterer u Njemačkoj, barun Vogelsang u Austriji, de la Toru-du-Pin u Francuskoj, de Mun i članovi

ma s jedne te fašizma i komunizma s druge strane. Na *Hrvatskom socijalnom tjednu* 1939. s tematskim programom »Društveni poredak i društveni pokreti« prezentira ideje vodilje i organizacijska načela korporativne organizacije kršćanske socijalne nauke izražene u enciklici *Quadragesimo anno* te konkretne programe ostvarenja korporativne organizacije kršćanskih radničkih sindikata. Korporativizam povezuje s kršćanskim socijalnim naukom smatrajući da opća načela uređenja društva u kršćanskoj socijalnoj nauci mogu doći do najopsežnijega ostvarenja u korporativnoj organizaciji društva. Ističe da se »kršćanska korporativna nauka točno luči od korporativnih koncepcija fašizma i nacionalizma, ali honorira i svaku njihovu pozitivnu i ispravnu koncepciju o društvenom poretku i uređenju.«⁸² Nakon razmatranja o povijesti i odnosima prema drugim društvenim porecima Šćetinec određuje značenje kršćanskog korporativnog uređenja:

»Korporativno uređenje društva prema načelima kršćanske socijalne nauke znači uređenje društva na osnovu socijalne pravednosti, znači organizaciju svih staleža i svih društvenih slojeva prema funkcijama koje oni vrše u društvenom životu, znači složnu suradnju svih pripadnika dotičnoga staleža u svom krugu (poslodavaca i posloprimaca), te suradnju svih staleža u državi zajedno za polučenje općeg dobra, znači složnu suradnju država u međusobnom poštivanju prava svih naroda, znači polučenje općeg mira: mira među klasama, među staležima i među narodima u kršćanskoj ljubavi.«⁸³

U daljnjem razmatranju Šćetinec pobliže definira korporativizam kao »sistem gospodarskog, društvenog, pa i političkog uređenja društva odnosno države na osnovi organizovanih zvanja (profesija) kao staleških tijela odnosno korporacija«. ⁸⁴ Polazište je u ideji čovjeka kao društvenog bića koje ima određene dužnosti što proizlaze iz njegove organske veze s različitim društvenim zajednicama – od obitelji i profesionalnih zajednica do država. Korporativizam je tu shvaćen kao svojevrsni 'posredni sistem' koji kombinira individualno i socijalno načelo, tražeći opće dobro uz maksimalnu moguću korist za pojedinca. Čovjeka u korporativizmu Šćetinec shvaća kao osobu s individualnom pravnom sferom i individualnim ciljevima, ali i kao društveno biće s društvenim dužno-

Friburške unije (pod vodstvom kardinala Mermilloda) u Švicarskoj i Belgiji, a u 20. stoljeću tu je ideju zastupala kršćansko-socijalna idejna struja, koja se u pojedinim zemljama nazivala različitim imenima: »socijalni katolici« (u Francuskoj i Švicarskoj), »kršćanski socijali« (u Austriji), »kršćanski solidaristi« (u Njemačkoj), »kršćanski demokrati« (u Italiji, Belgiji, Nizozemskoj).

⁸² Juraj Šćetinec, »Korporativno uređenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci«, u zborniku: *Društveni poredak i društveni pokreti* (Zagreb: Hrvatski socijalni tjedan, 1939), pp. 247–263, na p. 223.

⁸³ Šćetinec, »Korporativno uređenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci«, p. 223.

⁸⁴ Šćetinec, »Korporativno uređenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci«, p. 247.

stima. Tako korporativizam stoji po sredini između individualizma i socijalizma, sintetizirajući bitne elemente jednoga i drugoga smjera, kojom sintezom hoće polučiti što veće opće dobro uza što manje ograničenje osobne slobode.

Glede položaja čovjeka u društvu ističe Ščetinec njegovu organsku vezu s različitim društvenim zajednicama, koje se hijerarhijski redaju od obitelji i zaposlenja do države. Često ističući taj pojam hijerarhije, Ščetinec je klasični predstavnik personalističke i kršćanske misli. Naročito je Berdjajev naglašavao da je u kršćanstvu sve kvalitativno, neponovljivo individualno, jedinstveno, povezano i stoga hijerarhično. Svojim protivnicima, osobito liberalima i demokratima, poručivao je da nikada nisu mogli shvatiti vezu između ličnosti i hijerarhije. Njihovo shvaćanje da ličnosti pogoduju izjednačavanjem, pojednostavljenjem i miješanjem u društvu smatrao je velikim duhovnim neznanjem i tvrdio da samo postojanje ličnosti pretpostavlja hijerarhijski sistem kosmosa, kvalitativno razlikovanje i različitost, a ne »bezoblični ponor koji sve miješa i sve izjednačuje«. ⁸⁵ U odnosima između ljudi Ščetinec naglašava načelo solidarnosti, a u odnosu na društvene zajednice i državu zauzima se za organsku podjelu funkcija. ⁸⁶ U socijalnom smislu ciljem korporativizma proglašava osiguranje socijalnog mira. Da bi se mogao ostvariti socijalni mir, smatra potrebnim ukloniti borbu klasa i staleža, a to će se moći ukloniti tek onda kada se uklone uzroci te borbe. U tu se svrhu zalaže da se putem korporativne organizacije u život provede ravnopravnost rada i kapitala. U etičkom smislu cilj korporativizma jest

»svođenje težnje pojedinca za osobnim dobitkom na pravu mjeru, uravnoteženje egoizma pojedinaca te pobuđivanje u ljudima idealizma a suzbijanje materijalizma, te u konačnici razvijanje smisla za više ciljeve naroda i društva, kao i za priznavanje duhovnih vrijednosti i požrtvornosti.« ⁸⁷

Ščetinec jasno uočava različnost teorijskih postavki i usmjerenja prisutnih u korporativističkoj misli, kao i različitost režima koji se pozivaju na korporativizam. Kao autoritarne režime označuje one od fašističke Italije i nacističke Njemačke do njemu prihvatljivijih režima Austrije i Portugala, o kojima piše nekoliko studija. ⁸⁸ Korporativne oblike vidi i u demokratskim državama poput Švicarske, Nizozemske, Francuske i Belgije. ⁸⁹

⁸⁵ Nikolaj Berdjajev, *Filozofija nejednakosti* (Titograd: Oktoih, 1990), p. 146.

⁸⁶ Juraj Ščetinec, »Problemi suvremenoga korporativizma«, u: Ščetinec, *O ekonomskim i društvenim sustavima: studije, članci i kritike*, p. 146. Članak je prvi put objavljen u *Mjesečniku pravničkog društva u Zagrebu* 1938.

⁸⁷ Ščetinec, »Problemi suvremenoga korporativizma«, p. 176.

⁸⁸ Juraj Ščetinec, *Korporativno uređenje države s obzirom na novi austrijski ustav* (Zagreb: Vlastita naklada, 1935); Juraj Ščetinec, »Korporativni sistem u Portugalu«, *Ekonomist* 4/6 (1938), pp. 241–252; 4/7–8 (1938), pp. 295–307; 4/9 (1938), pp. 395–404; 4/10 (1938), pp. 449–454.

⁸⁹ Ščetinec, »Korporativno uređenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci«, p. 248.

S obzirom na to da je Ščetinec bio izrazito nesklon ekonomskom liberalizmu, kao režimu koji donosi nepravde i previranja, relativno je blagonaklon prema autoritarnim režimima koji se suprotstavljaju liberalizmu. Objavljuje tekstove i o fašističkim režimima u Italiji i Njemačkoj kritički pišući o autoritarnoj vlasti. Iako njegove analize jasno ukazuju na nepravednu i totalitarnu prirodu tih režima, neki autori smatraju da se on ipak suzdržava od nedvosmislenih zaključaka.⁹⁰ No u vrednovanju Ščetinčeva djela treba uvažiti vrijeme njegova nastanka, a to je vrijeme prije Drugog svjetskog rata. A u to vrijeme Ščetinec ne samo da je izrazio kritiku tih režima, distancirao katolički od takvih korporativizama, već je izrazio i sumnju u njihovu budućnost. U članku »Socijalni i ekonomski sistem fašizma i nacionalnog socijalizma« (1939) jasno uočava da nasuprot fašističkom i nacionalno-socijalističkom univerzalističko-totalitarnom shvaćanju društvenog organizma postoji i tzv. solidarističko shvaćanje, koje slijede katolički sociolozi.⁹¹ I ranije, u knjizi *Korporativni sistem fašizma* (1938), nedvojbeno pravi razliku između različitih korporativnih sustava i jasno se distancira od fašističkog i nacionalsocijalističkog korporativizma. Navodi brojne razlike, a naročito ističe drugačiji odnos solidarističke struje prema osobi i odnosu osobe naspram zajednice:

»Kao što pojedinac, tako i prve, manje zajednice treba da imaju što opsežniju samostalnu sferu svojega djelovanja, jer će u njima moći razviti maksimum svojih energija i s najvećim rezultatom. Što ne mogu izvršiti manje zajednice, neka preuzmu u svoju dužnost veće zajednice, i konačno neka država, ta najveća društvena organizacija, uzme one poslove, koje ne mogu vršiti manje zajednice i pojedinci.«⁹²

Također, želeći naglasiti distinkciju između različitih oblika korporativizma, navodi:

»dok ostali smjerovi čistoga korporativizma teže k slobodnom razvijanju sila svih članova zajednice kod vršenja njihovih socijalnih funkcija, razvijajući etički osjećaj odgovornosti, i nalaze u demokratskom režimu punu mogućnost ostvarenja korporativnoga cilja, dotle fašistički i nacionalno-socijalistički korporativizam, ističući prvenstvo politike nad gospodarstvom i socijalnim uređenjem, podvrgava svoju korporativnu organizaciju potpuno pod političku vlast svojega režima, koji je obilježen kao režim autoritaran, totalitarni i hijerarhijsko-birokratski.«⁹³

⁹⁰ Račić, »Juraj Ščetinec – socijalni mislilac i aktivist«, p. 37.

⁹¹ Juraj Ščetinec, »Socijalni i ekonomski sistem fašizma i nacionalnog socijalizma«, u: *Društveni poredak i društveni pokreti* (Zagreb: Hrvatski socijalni tjedan, 1939), pp. 133–152.

⁹² Juraj Ščetinec, *Korporativni sistem fašizma* (Zagreb: vlastita naklada, 1938), p. 11.

⁹³ Ščetinec, *Korporativni sistem fašizma*, p. 12.

U djelu *Nacionalni socijalizam: idejni osnovi i socijalno-ekonomska izgradnja* (1937) Ščetinec izlaže da je nacionalni socijalizam donio korjenitu izmjenu duha i sustava društvene i gospodarske organizacije te da se tu pokazuju pozitivni i negativni elementi. Kao pozitivno u idejnom pogledu ističe primat duhovnih dobara nad materijalnim, prioritet interesa zajednice naspram interesa pojedinaca te uspjehe u praktičnoj primjeni. Podigao je duh i vjeru u vlastitu snagu i vrijednost svog naroda. Razvio je elan rada, koji je potreban za ostvarenje nove izgradnje, te otvorio mogućnost planskog rada. Iako je tekst objavljen 1937. godine, Ščetinec ipak kao dominantnu vidi negativnu stranu. S idejne strane ističe niz negativnosti. Ekstremistička koncepcija nacionalizma dovodi do imperijalizma, koji pak poremećuje međunarodne i opće društvene odnose. Rasizam za Ščetinca predstavlja biološki materijalizam te sadrži brojne nepravde individualne i socijalne naravi:

»Kraj tolikih tendencija počinjanja nepravda individualnoga, socijalnoga i internacionalnoga značenja, koje proizlaze iz nacionalno-socijalističkoga shvaćanja ekstremnoga nacionalizma na rasističkoj osnovici, ne zvuči dosta uvjerljivo i iskreno zahtjev 'socijalne pravednosti' kao osnovno načelo socijalnog poretka u 'socijalističkome' duhu.«⁹⁴

U pogledu organizacijskih načela Ščetinec kod nacionalnog socijalizma pronalazi simplicistički unitarizam koji koči prirodan razvoj svih društvenih organa. Dodaje da je još kobniji neumoljivi nacionalno-socijalistički totalitarizam koji umrtvljuje inicijativu i slobodan razvoj pojedinaca i manjih društvenih skupina. Ističe da je i načelo autoritativnog vodstva krivo primijenjeno na politički život te dovodi do diktature i samovolje.

U nacionalnom socijalizmu Ščetinec nadalje primjećuje načelo primata politike u odnosu na druge društvene čimbenike, a što stavlja sav društveni, gospodarski i kulturni život u službu političke stranke za učvršćenje njezine vlasti – umjesto obratnoga odnosa.⁹⁵ Za režim osnovan na tim načelima ističe da je ekskluzivan, netolerantan i nepravedan.⁹⁶ U praktičnoj primjeni uviđa da nacionalni socijalizam pokazuje mnoge nedostatke te naglašava očitost relativnosti njegovih mjera i oportunitizam, nedostatno zaštićene interese socijalno slabijih, pritisak na osobnu slobodu i slobodu misli, iluzornost pokušaja ostvarenja besklasnog društva, nepostojanje objektivnih preduvjeta za društveni sklad, neprovođenje većih socijalnih reformi rada i kapitala te neostvarivanje poboljšanja statusa radnika. Iako nacionalsocijalizam tada još nije pokazao svoje

⁹⁴ Juraj Ščetinec, *Nacionalni socijalizam: idejni osnovi i socijalno-ekonomska izgradnja* (Zagreb: vlastita naklada, 1937), p. 104.

⁹⁵ Ščetinec, *Nacionalni socijalizam*, p. 104.

⁹⁶ Ščetinec, *Nacionalni socijalizam*, p. 105.

pravo lice, skeptičan prema njemu Ščetinec rezonira: »Kamo će ti putovi dovesti pokazati će budućnost.«⁹⁷ Nažalost, budućnost je pokazala točnim mnoge Ščetinčeve slutnje, iako sam Ščetinec to nije doživio. Umro je 1939. godine.

Ščetinčevo djelovanje obilježeno je potragom i isticanjem vrijednosti, koje proizlaze iz personalističke kritike individualističko-liberalne ekonomije kapitalističke epohe, a nju Zenko sažimlje u pet glavnih karakteristika: 1) sloboda preko institucionalne kontrole, 2) ekonomija u službi čovjeka, 3) primat rada nad kapitalom, 4) primat društvene usluge nad profitom i 5) primat organskih zajednica nad etatističko-centralističkim mehanizmima.⁹⁸ Svih tih pet ekonomskih stajališta odnosno vrijednosti izrazito su svojstveni Ščetincu i kao takvi nesporni. Donekle je sporan njegov nauk ili svojevrсна politička nadogradnja ekonomskog sustava u vidu korporativizma. Iako se mnogi, pa i sam Jacques Maritain, ograđuju od pojma 'korporativizma' zbog njegovih fašističkih konotacija, razvidno je da Ščetinčevo shvaćanje korporativizma treba razumjeti kao prijeratni personalistički ideal industrijske demokracije, odnosno u onom smislu kako su ga Mounier i drugi u *Espritu* shvaćali u smislu anti-liberalne opcije.

6. Nova društvena izgradnja Bonifacija Perovića

Bonifacije (Krešimir) Perović (1900–1979),⁹⁹ franjevac, doktor sociologije, duhovnik katoličkog đačkog društva *Domagoj*, jedan je od najaktivnijih inte-

⁹⁷ Ščetinec, *Nacionalni socijalizam*, p. 108.

⁹⁸ Zenko, *Personalizam Emmanuela Mouniera*, pp. 86–87.

⁹⁹ Bonifacije (Krešimir) Perović rođen je 24. studenog 1900. u Arbanasima kraj Zadra. Gimnazijsku i bogoslovnu naobrazbu stjecao je od 1911. do 1923. kada je zaređen za svećenika u kotorskoj stolnici. Teologiju je pohađao u Dubrovniku i kao mladi bogoslov vezao se za ljude i misli *Hrvatskog katoličkog pokreta*. Već tada pokazuje zanimanje za društvenu problematiku pišući prve članke socioloških, povijesnih i duhovnih razmatranja u dubrovačkom katoličkom listu *Žar*. Osniva lokalnu đačku katoličku organizaciju po ugledu na slične organizacije u Sloveniji. Među prvim članovima te organizacije bili su, kasnije poznati hrvatski intelektualci, Ivo Lendić, Luka Perinić, Ivo Bogdan, Tias Mortigijija, Ante Maršić i drugi. Do odlaska na doktorski studij u Njemačku, a potom u Francusku 1928. objavljuje tekstove i u domagojskom časopisu *Luč*, uglavnom o raznim organizacijsko-odgojnim aktivnostima u okviru katoličkog pokreta. Doktorira u Parizu 1932. godine, a po povratku u domovinu djeluje na brojnim područjima. Sudjeluje na više Kongresa organizacije *Pax romana*. Nastavlja djelovati među radnicima i đacima u Splitu, Makarskoj i Dubrovniku. Objavljuje brojne tekstove u različitim časopisima, a bilježi se i njegova suradnja u *Hrvatskoj enciklopediji* pod vodstvom Mate Ujevića. U Zagrebu 1943. pokušava osnovati neku vrstu škole za proučavanje socijalnih pitanja, a tijekom 1944. zaokupljen je ustrojem Rimokatoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu. Na kraju Drugog svjetskog rata kao emigrant zadržava se u Rimu do kraja 1947. kada odlazi u Argentinu i pridružuje se franjevcima Provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri, koji su djelovali u Jose Ingenierosu. Perović osniva više organizacija i u njima okuplja hrvatske iseljenike, osobito hrvatske intelektualce. Jedno vrijeme bio je

lektualaca u hrvatskom akademskom i socijalnom gibanju između dva svjetska rata, promicatelj je ideje ‘društva s ljudskim likom’ i vjerojatno najizrazitiji predstavnik onoga što zovemo personalistički smjer.

U memoarskoj građi objedinjenoj u djelu *Hrvatski katolički pokret – moje uspomene* (1976) Perović personalizmom smatra kretanje u okviru katoličkog socijalnog pokreta onog vremena.¹⁰⁰ Osobito se poziva na katoličke laike u Francuskoj okupljene oko časopisa *Esprit*, *Ordre nouveau*, *Jeune droite*, *Réaction* i sl., koji su željeli goruće probleme zahvatiti u korijenu jer je na djelu bila kriza bitnih vrijednosti, a samim time i kriza civilizacije. Perović, za razliku od Franje Zenka, ne smatra da je personalizam nadahnut kršćanstvom,¹⁰¹ već da je on sastavni dio katoličkog pokreta tog doba. Nadalje, Perović zapaža da kršćanski laici okupljeni na političkoj desnici ili ljevici oko gore navedenih časopisa propagiraju antikapitalizam, predlažu radikalne zahvate i rješenja, kritiziraju formalni demokratizam utemeljen na pukom brojenju glasova te traže provedbu ‘duhovne revolucije’ u kojoj bi čovjekova osoba imala prvenstvo. Kao mislioce predvodnike mladih katolika koji su propagirali takvu revoluciju Perović ističe Péguya, Bloya, Bernanosa, Mouniera i Maritaina.¹⁰² Da je Perović i ranije poznao ta kretanja, može se vidjeti i iz njegova aktivističkog članka »Novi duh – novi poredak« (1934) u kojem zagovara omladinski revolt »protiv kapitalizma, liberalizma, demokratizma, konvencionalizma i drugih laži«,¹⁰³ pozivajući se na djelo *Pour l'essor* Jean Plaqueventa, katoličkog aktivista i jednog od najznačajnijih suradnika personalističkog glasila *Esprit*. U članku »Novi čovjek uvjet novog poretka« (1940) piše i svojevrsni rezime o

na čelu Komisarijata dubrovačke franjevačke provincije sv. Jeronima u Argentini poduzimajući više važnih i korisnih inicijativa za tamošnju hrvatsku koloniju. Jedna od njih je kulturno-vjerski mjesečnik *Glas Sv. Antuna*, koji je izlazio od 1948. do 1958., a uređivao ga je Perovićev prijatelj, pjesnik i publicist Ivo Lendić. Pored priloga u tom listu Perović surađuje i u brojnim drugim emigrantskim publikacijama: *Osoba i Duh*, *Studia Croatica*, *Novi Život*, *Danica*, kao i u nekim argentinskim listovima. Najvažnije je stvaralačko razdoblje fra Bonifacija posljednje desetljeće njegova života, kada objavljuje tri svoja najznačajnija djela: *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu*, *Socijalizam kao projekt budućnosti – Hrvatski socijalizam* i *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*.

Više o Peroviću vidi u: Ivan Čulo, »U potrazi za društvom u ljudskom liku«, u: Bonifacije Perović, *Društveno-socijalne misli: eseji i članci* (Zagreb: Glas koncila, 2008), pp. 7–39.

¹⁰⁰ Bonifacije Perović, *Hrvatski katolički pokret: moje uspomene* (Roma: ZIRAL, 1976), p. 191.

¹⁰¹ Zenko, »Mounierov personalizam suočen s totalitarizmima XX stoljeća: Kritika pred-totalitarnih situacija«, p. 63.

¹⁰² Perović, *Hrvatski katolički pokret: moje uspomene*, pp. 192–193.

¹⁰³ Bonifacije Perović, »Novi duh – novi poredak«, *Luč* 30/2 (1934–1935), p. 5.

katoličkim omladinskim pokretima od početka 20. stoljeća, među koje svrstava i personalistički:

»Poznati su bili pokreti i njihove revije pod naslovom *L'esprit nouveau, L'ordre nouveau, Jugendbewegung* i sl. Bila je to spontana reakcija nove zdrave generacije, koja je se htjela osloboditi konvencionalnih laži, pritiska novca i tehnike, a povratiti primat duhu i duhovnoj slobodi. Mnogo toga nam je tada dalo naslućivati da se budi novo pokoljenje koje će prodrmati društvenu ustajalost i probuditi latentne životne duhovne snage na nov život.«¹⁰⁴

Kao sudionik katoličkog pokreta Perović se kasnije zapitao zašto ta duhovna revolucija nije donijela željena rezultata. Podsjeća na to da je nakon Prvog svjetskog rata stanoviti broj naših mladih hrvatskih katoličkih intelektualaca pohađao sveučilište u Parizu: Milan Ivšić, Ivan Merz, Mario Matulić, Juraj Šćetincec, Đuro Gračanin, Emilio Palua, Krsto Spalatin i još neki drugi, kao i on sam, te da su te nove ideje i vrenje, kao i duh kritike i suradnje donijeli sa sobom u Hrvatsku, tražeći i provodeći suradnju sa svim pozitivnim snagama u domovini, obarajući se na kapitalizam, formalnu demokraciju, marksizam, a s ciljem izgradnje novog duhovnog čovjeka.¹⁰⁵ Ističe da tada još nisu bili svjesni kobnih posljedica činjenice da se nalaze više na rubu Zapada, nego na rubu istočnog kruga kulture te da će, kako ih Perović naziva, jugoslavenske snage kasnije nasilno nastojati prekinuti povijesnu povezanost Hrvata sa zapadnim kulturnim krugom, s ciljem da oni zaborave svoj narodni i kulturni identitet te se potom pretope u kolektivnu anonimnu masu.

Perovićeva izrazita francuska konekcija započela je u Parizu u jesen 1928. kad se upisao na Institut Catholique gdje je doktorirao 6. siječnja 1932. tezom *Le milieu ouvrier et son organisation (Radnička sredina i njezin ustroj)*, koju je vjerojatno započeo već za svog ranijeg boravka u Njemačkoj. Veći dio te radnje objavljen je 1932. godine u socijalnoj smotri *Dossier de l'Action populaire*.¹⁰⁶ Za Perovićeva boravka u Njemačkoj i Francuskoj radnici su u golemoj većini prilazili socijalističkim sindikatima, a društveni nauk Crkve, izložen u enciklikama *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*, bio im je gotovo nepoznat. Između organiziranog kršćanstva i rastućeg marksizma vodila se ogorčena borba za radnike i njihovu naklonost. Prema Peroviću, građanski individualizam otvorio je put marksističkom socijalizmu, a onda je ovaj ispraznio radničke prostore od svake prisutnosti kršćanskih utjecaja. Otuda je, svjestan je Perović,

¹⁰⁴ Bonifacije Perović, »Novi čovjek uvjet novog poretka«, *Luč* 35/1 (1940), pp. 1–2.

¹⁰⁵ Perović, *Hrvatski katolički pokret: moje uspomene*, pp. 193–194.

¹⁰⁶ Bonifacije Perović, »L'organisation du 'milieu' ouvrier«, *Dossier de l'Action populaire*, 10 juin 1932, pp. 1277–1292; 10 juillet 1932, pp. 1445–1466; 10 octobre 1932, pp. 1877–1904.

egzistirala stalna potreba da se radnički milje nadahne vrijednostima kršćanskog društvenog nauka što ga u papinskim enciklikama izlaže Katolička Crkva.¹⁰⁷

Da bi se djelo Bonifacija Perovića razumjelo u svojoj cjelovitosti, treba u njemu uočiti trajan utjecaj ideja s kojima se upoznao tijekom pripreme i pisanja doktorata u Parizu. To je razdoblje kada Peroviću na Katoličkom institutu predaje Jacques Maritain, koji uz druženje s Emmanuelom Mounierom, Nikolajem Berdjajevim i drugima razvija misli i gradi viziju demokratskog društva na kršćanskoj osnovi. Od pojma ‘kršćanska demokracija’, poznatog još u 19. st., razvija se ideja o ‘novom kršćanskom svijetu’.¹⁰⁸ Maritain razmišlja o cjelovitom humanizmu, civilizaciji po čovječjoj mjeri koja je odsjaj evanđelja u vremenu. I kao takvu ne shvaća je kao vječnu, već i ona ima svoj suton u vremenu, da bi nakon toga opet zarudile nove zore i nova svitanja.¹⁰⁹ Utjecaj ove Maritainove misli vidljiv je u više Perovićevih tekstova. Tako npr. kad se suprotstavlja marksističkoj tezi o konačnom društvu, pozni Perović tvrdi:

»Nasuprot toj tezi-utopiji konačnog društva – ‘konačnog’ stoga, što bi u njemu navodno bili riješeni jednom za uvijek svi problemi, tako da bi to bilo ‘savršeno društvo’ – stoji činjenica, što iskustvo neprestano dokazuje, da ne postoji i da nikad nije postojalo nikakvo konačno, savršeno društvo već radi toga, što čovječji duh ne pozna granica, nikad se ne zadovoljava s već postignutim, nego je u neprestanoj potrazi za novim otvorima i postignućima, postavlja uvijek nova pitanja i iziskuje bolji, pravedniji društveni uređaj. Radi toga i najbolji društveni poredak nije nikad gotov, konačan, nego uvijek usavršljiv, perfektibilan, kao što je i sama čovječja osoba.«¹¹⁰

Drugi je Perovićev filozofski uzor Nikolaj Berdjajev, koji svoju filozofiju temelji na kršćanskoj nadi, koju je izgubila cjelokupna europska misao i kultura njegova doba. Žestoko napada marksistički sustav, predbacuje liberalno-demokratskim društvima metafizičku prazninu, a kršćanstvu zamjera zaokupljenost spasom duše i zaborav socijalne uloge. Upravo te filozofske osnove Perović prenosi u sve svoje tekstove sociologijske, politološke, pravne, teološke i druge naravi.

Po povratku u domovinu, u burnim tridesetim godinama, Perović veoma aktivno djeluje na brojnim područjima. Sudjeluje na nekoliko kongresa *Pax*

¹⁰⁷ Jakov Jukić, »Od radničkog pitanja do vizije hrvatskog društva«, u: *Znanstveni skup o Bonifaciju Peroviću, Zadar, 9. svibnja 1997.* (Zadar: Franjevački provincijalat provincije sv. Jeronima, 1997), pp. 29–57, na pp. 29–30.

¹⁰⁸ Maritain, *Cjeloviti humanizam*, p. 20; Emmanuel Mounier, *Angažirana vjera* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1971), p. 194.

¹⁰⁹ Maritain, *Cjeloviti humanizam*, p. 375.

¹¹⁰ Bonifacije Perović, *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1971), p. 135.

romana u Münchenu 1930, Fribourgu 1931, Luxembourg u Poljskoj 1933. te u Sloveniji 1938. Objavljuje brojne tekstove u *Hrvatskoj straži*, domagojskoj *Luči*, časopisu makarskih franjevacu *Nova revija*, Marakovićevoj *Hrvatskoj prosvjeti*, a česti su njegovi članci i u *Kalendaru sv. Ante*, godišnjaku sarajevskih franjevacu. U mnogim tekstovima Perović razvija kritiku kapitalizma, marksizma, formalne demokracije, uvijek im suprotstavljajući i ističući potrebu izgradnje novog sustava, koji ima temelj ukorijenjen u čovjeku kao osobi i u svom narodu. Takav stav, iako vidljiv i u nekim njegovim ranijim mladenačkim i studentskim tekstovima, prvi put jasno artikulira u članku »Moskva ili Rim« (1931). Ukazuje na to da je maksima liberalnog individualizma o čovjeku kao slobodnom, autonomnom i stvaraoču dovela do imperijalizma i diktatura, gdje upravo ta maksima doživljava svoju autonegaciju i autodestrukciju. Proturječi stavom da čovjek može biti subjekt, vladalac, duševno slobodan dok poštuje hijerarhiju vrednota, dok poštuje primat ideje i istine. A »čim je on prekrenuo poredaj i dao prvenstvo materiji, socijalni poredak – naravan i providan – doživljuje teški deskvilibriraj, čija prva žrtva biva čovjek.«¹¹¹ Kao nasljednika liberalnog individualizma on vidi socijalizam koji isto tako guši ličnost i atomizira pojedinca:

»Francuska je revolucija izbacila devizu: *Egalité, Liberté, Fraternité*, na temelju najveće samostalnosti pojedinca. Posljedica toga bila je osamljenost, atomizacija, odsječenje čovjeka od svakog socijalnog organizma. Ruska revolucija hoće isto tako jednakost, ali sputajući pojedinca. Ona hoće proletersku, kolektivnu masu, koja će u sebi ugušiti ličnost, njenu svjesnost i samostalnost, tek će se kao čisto fizički ud učlaniti u kolektivnu masu.«¹¹²

U članku »Stalež« (1933) Perović zauzima stav o odnosu osobe i hijerarhije. Smatra da je svaki organizam nužno hijerarhičan te da se nalazimo u vremenu raspadanja socijalnog organizma, u vremenu atomizma. Ističe nužnost povratka hijerarhijskim principima jer čovjek nije atom nekog mehanizma, nego organski pripadnik stvarnih zajednica, među kojima je i stalež: »Sama ideja ličnosti je povezana uz hijerarhiju, dok atomizam uništava ličnost u njezinu bitnome karakteru.«¹¹³ Svjestan te atomiziranosti u članku »Potreba opće kulture: uz jednu francusku anketu« Perović naglašava kritiku tadašnjeg društva i položaja čovjeka:

»Čovjek duha, potpun čovjek sve manje vrijedi, sve manje kotira na društvenoj burzi. On ustupa mjesto čovjeku pojedinačnih i omeđenih ciljeva i namjera, kao političaru, poduzetniku, trgovcu, sportmanu itd. Duhovne se i organičke veze

¹¹¹ Bonifacije Perović, »Moskva ili Rim«, *Luč* 27/4 (1931–1932), pp. 97–100, na p. 100.

¹¹² Perović, »Moskva ili Rim«, p. 101.

¹¹³ Bonifacije Perović, »Stalež«, *Hrvatska prosvjeta* 20/2 (1933), pp. 63–70, na p. 68.

kidaju, a nadomještaju se mehaničkim vezama. Protiv duha ustaje materija, protiv organizma mehanizam, a protiv kulture civilizacija.«¹¹⁴

To su temeljne teze koje se protežu kroza sve njegove tekstove, samo uz različitu intonaciju, ovisno o namjeni tekstova.

Pored brojnih članaka u različitim časopisima, duhovnog vodstva »Doma-goja«, crkvenih odgojno-organizacijskih pitanja, socijalnih tečajeva, tribina, sastanaka i konferencija, djelovanje Bonifacija Perovića, a i Hrvatskog katolič-kog pokreta, obilježeno je dvama velikim projektima – *Modernom socijalnom knjižnicom* i *Hrvatskim socijalnim tjednom*. Nastojeći da se katolička misao suprotstavi različitim ideologijama, osobito liberalnom kapitalizmu i nadolaze-ćim komunističkim idejama *Hrvatsko katoličko akademsko društvo Domagoj* pokrenulo je 1934. *Modernu socijalnu knjižnicu* (MOSK).¹¹⁵ Publikacijama je bio cilj da se »hrvatskoj javnosti kaže prava riječ o opasnosti, koja našem narodu prijete od pogubnih ideja kapitalizma i marksizma te da upozori i na druge negativne pojave u našem narodnom životu.«¹¹⁶ Objavljivanjem jedno-mjesečnih publikacija u obliku brošura nastojala se razviti socijalna svijest i interes za tadašnja velika društvena zbivanja, razraditi osnovna načela za pravedniji društveni poredak, pružiti argumente i metode za moguća suočenja i raspravljanja s marksistima i zagovornicima kapitalizma.¹¹⁷ Urednici su bili Ivo Bogdan i Ivo Lendić, izdavački posao obavljali su zagrebački bogoslovi, a objelodanjene su trideset i četiri knjižice. Bonifacije Perović je autor¹¹⁸ šest knjižica, u kojima je snažno izražena radikalna kritika kako kapitalizma tako i različitih lijevih i liberalnih orijentacija.

U djelu *Kapitalizam* (1934) Perović suprotstavlja društvo duha ljubavi i pravednosti mamonističkom duhu kapitalizma ističući da je čovjek i za mar-ksizmo-komunizam i kapitalizam samo sredstvo proizvodnje, a da »čovječja ličnost gubi vrijednost pod zločinačkim djelovanjem individualističkog kapita-lizma, kao i pod despotizmom boljševističkog kolektivističkog socijalizma.«¹¹⁹ Taj je stav vidljiv i na koricama više knjiga iz te biblioteke na kojima se nalazi naslov »Što mora znati svaki rodoljub« i tvrdnja: »I kapitalizam i marksizam neprijatelji našeg naroda.«

¹¹⁴ Bonifacije Perović, »Potreba opće kulture: uz jednu francusku anketu«, *Luč* 30/3-4 (1934–1935), pp. 2–3.

¹¹⁵ Od 13. sveska ta knjižnica mijenja naziv u *Moderna socijalna kronika*, ali ne i kraticu: MOSK.

¹¹⁶ Tekst na koricama MOSK-ovih izdanja.

¹¹⁷ Perović, *Hrvatski katolički pokret: moje uspomene*, p. 166.

¹¹⁸ Brojna su izdanja MOSK-a nepotpisana, a Bonifacije Perović jedan je od rijetkih pot-pisanih autora.

¹¹⁹ Bonifacije Perović, *Kapitalizam* (Zagreb: H. K. A. »Domagoj«, 1934), p. 32.

Iste godine, u istom tonu, u djelu *Marksizam: prikaz i kritika* Perović zaključuje da je idejna veza između liberalno-buržujsko-kapitalističkoga društva i marksizma vrlo jaka i da nijedna od marksističkih ideja ne može izdržati oštricu kritike.¹²⁰ Iduće godine, u djelu *Boljševizam* (1935) toj ideologiji ne zamjera borbu protiv buržoasko-kapitalističkog poretka, ali ističe da je boljševizam »osuda socijalnih i gospodarskih zala kapitalističkog društva, ali on nije njihovo liječenje ni rješenje.«¹²¹ Naročito žestoku, čak malo i podrugljivu kritiku zastupa i u sljedeće dvije brošure: *Komunističke krilatice: kako Moskva agitira u Hrvatskoj* (1936) i *Nova komunistička taktika na djelu* (1936), te u djelu *Komunizam* (1937) u izdanju *Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima*.

Na poziv metropolite Antuna Bauera i koadjutora Alojzija Stepinca Perović 1936. dolazi u Zagreb, preuzima duhovno vodstvo *Katoličkog akademskog društva Domagoj* i postaje organizator srednjoškolaca u Đačkom savezu u okviru *Katoličke akcije*. U hrvatskom laičkom pokretu uskoro nastaje nepomirljiv sukob te se Alojzije Stepinac odlučuje za osnivanje posve nove Katoličke akcije izvan sukoba dotad dviju najvećih katoličkih organizacija – najbrojnije, tradicionalne »križarske« i intelektualno usmjerene »domagojske«. Iako su se ideje personalizma širile u domagojskom krugu, a kardinal Stepinac zauzeo jasan neutralan stav naspram različitih strujanja u laičkom djelovanju katolikā, zanimljivo je netočno povezivanje slabog interesa za personalizam u Hrvatskoj kasnih tridesetih uz nepripremljenost križarske organizacije za energične personalističke akcije. U istom svjetlu može se sagledati i Zenkov stav da personalizmu nije pogodovao ni »antimodernistički tradicionalizam« tadašnjeg zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca.¹²²

U metodološkom pristupu Perović je kao sociolog i teolog uvijek bio svjestan ograničenja jednostranih vidika, bez obzira na to polaze li oni s teološkog, sociološkog ili bilo kojeg drugog pristupa. Osobito je svjestan suprotnosti teološkog i sociološkog pristupa koji se pojavljuje kod socijalne nauke Crkve. Perović u više navrata naglašava potrebu pravilnog shvaćanja katoličkog socijalnog nauka, a u osvrtu na knjigu o socijalnoj nauci¹²³ kardinala Jean Verdiera 1940. godine piše:

»Katolička socijalna nauka nije 'škola', zato se ona ne da sažeti u nekoliko simplističkih formula, a ljudi, nošeni hitrinom vremena kao i njegovom površnošću,

¹²⁰ Bonifacije Perović, *Marksizam: prikaz i kritika* (Zagreb: H. K. A. »Domagoj«, 1934), pp. 31–32.

¹²¹ Bonifacije Perović, *Boljševizam* (Zagreb: H. K. A. »Domagoj«, 1935), p. 39.

¹²² Zenko, »Personalizam i Hrvatska (U povodu 100. godišnjice rođenja Emmanuela Mouniera)«, p. 16.

¹²³ Jean Verdier, profesor na Institut Catholique de Paris, nadbiskup i kardinal, napisao je djelo *Problèmes sociaux et réponse chrétienne*.

vole takve nauke i formule, iako ih dnevno pobija sam stvarni život. U nauci i djelovanju Crkve surađuju 'kategorije vremenskog i vječnog', dakle, mnogostruke snage prirodnog života, koje se neprekidno prepleću s natprirodnim, metafizičkim, vjerskim i sakramentalnim životom. Da se dakle shvati nauka Crkve, treba uroniti u njezin dvostruki značaj: u natprirodnu bit zajednice, osnovane na vjersko-metafizičkoj osnovi, a s druge strane u njezinu prirodnu, povijesnu, sociološku formu kao organizacije i društva.«¹²⁴

Drugim riječima, Perović ne prihvaća dominantnu tzv. dualističku sociologiju kao ni Berdjajev koji tvrdi da takva sociologija u socijalnom životu razdvaja duh i materiju te da je samim time pogrešna i iluzorna.¹²⁵ U Verdierovu djelu Perović kao osnovnu misao prepoznaje pitanje dostojanstva čovječje ličnosti i njegovih bitnih prava te smatra da je Verdier sa socijalnomoralnog stajališta dopunio Berdjajeva s historijsko-filozofske perspektive i Pflieglera s teološkog stajališta.

Pod utjecajem Berdjajevljeva pozitivističkog poimanja prošlosti i Verdierova socijalnomoralnog poimanja ličnosti, Perović u članku »Što se plašite malovjerni« (1940) raspravlja o odnosu ličnosti i zajednice u prošlom i tadašnjem vremenu. On smatra da je čovjek nekad unosio svoju ličnost u život te da je s ostalim ljudima stvarao zajednice, kao što su bile zadruge, bratovštine i cehovi. Ličnost Perović određuje kao težnju »k ostvarenju svoje vječne duhovne svrhe i pomoći drugima – i to svim drugima – da i oni postignu istu svrhu.«¹²⁶ Za tadašnje stanje navodi da sve više nestaje riječ zajednica kao duhovno povezano društvo iz života, a da na njeno mjesto dolazi masa ili kolektivitet kojoj je vrlo lako nametnuti krivu ideologiju. Slijedom takvih promišljanja u članku pod provokativnim naslovom »Protiv sistema« (1941) Perović tvrdi:

»Danas u razdoblju totalitarizma, komunizma, rasizma, ne može se više govoriti o slobodi. I ne samo o slobodi istraživanja, nego često ni o elementarnim pravima čovjeka koga se nastoji potpuno uklopiti u sistem, tako da on gubi svoju osobnost. Nauka totalitarne države identificira pojedinca i državu.«¹²⁷

Svoj stav o neprihvatljivosti tih sustava možda je najsažetije i najbolje izrazio u članku »Novi duh – novi poredak« (1934) koji je objavio 1934. godine:

»Mi nećemo, da iza kapitalizma izgrađujemo boljševizam, jer je jednom i drugom isti temelj – materijalizam. Mi nećemo samo izmjenu forme, nego

¹²⁴ Bonifacije Perović, »Crkva i socijalno pitanje«, *Hrvatska prosvjeta* 27/3–4 (1940), pp. 101–109, na p. 109.

¹²⁵ Berdjajev, *Filozofija nejednakosti*, p. 205.

¹²⁶ Bonifacije Perović, »Što se plašite malovjerni«, *Kalendar sv. Ante* 15 (1940), pp. 38–46, na p. 41.

¹²⁷ Bonifacije Perović, »Protiv sistema«, *Luč* 36/4–5 (1941), pp. 1–2, na p. 1.

izmjenu sadržine. Mi postavljamo zahtjev za prava duha, dostojanstva čovjeka i solidarnost društva.«¹²⁸

Ti stavovi odjekuju i u posljednjem desetljeću Perovićeva života, njegovu najvažnijem stvaralačkom razdoblju, kada objavljuje tri djela koja s pravom možemo nazvati njegovom trilogijom o sadašnjosti i budućnosti hrvatskoga društva. U prvoj knjizi *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja* (1971) Perović analizira pojavu i krizu marksizama te znanstveno-tehničku revoluciju. Idejno i sadržajno s tom je knjigom povezana studija »Socijalizam kao projekt budućnosti«¹²⁹ (1976) o različitim tipovima shvaćanja socijalizma u domovini i emigraciji, koja čini drugi dio trilogije. Treći je dio knjiga *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*¹³⁰ (1979), u kojoj postavlja osnove za buduće uređenje hrvatskog društva.

U prvom dijelu knjige *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja* Perović iznosi presjek društvenog, političkog i kulturnog stanja u Hrvatskoj obrađujući dva revolucionarna procesa – marksizam i znanstveno-tehnički proces. Marksizam-lenjinizam shvaća kao neuspjeli ponovni pokušaj ujedinjenja jugoslavenskih naroda i kao nastojanje provođenja socijalističkog društva koje je u očitj krizi. Drugi revolucionarni proces je opći svjetski znanstveno-tehnički proces, koji vrši sve snažniji utjecaj i na hrvatski narod, osobito na mlade, koji se tako nalaze na svojevrsnom raskršću dviju vizija svijeta. Ta dva revolucionarna procesa, djeluju po nekim svojim oznakama jednosmjerno i označavaju »svršetak jednog dugog povijesnog ustajalog razdoblja, inaugurirajući novo dinamično doba, koje će preobraziti lice ljudi i zemlje, uspostaviti nove odnose među ljudima i ovih sa stvarima, utiskujući im novi mentalitet, ponašanje i filozofiju života«.¹³¹ Kritika komunizma, kojeg karakterizira kao svjetsku pojavu i hrvatsku usudbu, zauzima znatan dio knjige. Perović smatra da komunizam, nakon četvrt stoljeća egzistencije u Hrvatskoj, treba prosuditi uspoređujući njegova dva lica – teoriju i praksu, ideale i stvarnost. Perović na tragu svojih ranijih stavova iz vremena dok su komunističke ideje realno egzistirale samo u Sovjetskom savezu, a u bližem okružju ih zastupale samo marginalne malobrojne skupine, shvaća komunizam

¹²⁸ Perović, »Novi duh – novi poredak«, p. 5.

¹²⁹ Bonifacije Perović, »Socijalizam kao projekt budućnosti«, u: *Hrvatska revija – Jubilarni zbornik 1951–1975*. (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976), pp. 641–663.

¹³⁰ Bonifacije Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1979).

¹³¹ Perović, *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja*, pp. 9–10.

kao nametnutu ideologiju na svim područjima hrvatskog društva. Ta ideologija teži iz korijena izmijeniti duhovno-etičko-kulturni lik hrvatskog čovjeka i razoriti osnovne društvene zajednice. I komunizam i znanstveno-tehnički proces Perović promatra pod prizmom čovjeka i hrvatskog društva, što su za njega osnovne vrijednosti, te stoga zaobilazi pojedinačne stvarnosti i okreće se viziji osobe i društva. Uviđajući da se novi lik čovjeka ne oblikuje isključivo ni po znanstveno-tehnološkom dostignuću, ni po utopijskim tvrdnjama marksističke ideologije i utjecaja proizvodnih snaga, kao ni po nekadašnjim tradicionalnim odgojnim kategorijama dolazi do zaključka da težište nije na vanjskim okolnostima, nego sve više u skrovitim dubinama čovjekove osobnosti i savjesti, gdje se i rađaju odluke o osobnoj i drugim slobodama:

»Čovjek ostaje i dalje enigma, nepoznanica, kao duh u tijelu, koji može lomiti ograničenja svih determinizama i tehnologije, buniti se protiv ideoloških kalupa i sustava kapitalizma, komunizma, fašizma, imperijalizma i ponovno se pojaviti kao velika nada, kao čimbenik povijesti, kako to pokazuje, iako često iracionalno i anarhično, pobuna i osporavanje mladih na Istoku i Zapadu. Posvuda i uvijek čovjek ima istu narav, istovjetne duboke težnje, da nađi svoju vremensko-zemaljsku omeđenost, da ostvari samoga sebe u potpunosti, kao i svoju svrhu, koja ga premašuje, što znači da mu sam opstanak i svrha postavljaju probleme, koji nadilaze fizičko, materijalno, vremensko, a u komunističkom društvu još više nego drugdje.«¹³²

Iako će Perović tek u zadnjoj knjizi pristupiti izgradnji novog hrvatskog društva, i ovdje, u prvom dijelu trilogije, vidljiv je naglasak na čovjeka kao osobu, pojedinca koji se treba znati poslužiti slobodom i potražiti umjereniji, srednji put u društveno-političkim relacijama. Otuda bi izloženost društvenim promjenama zahtijevala i novi duhovni profil hrvatskog čovjeka koji bi trebao otkriti vrijednosti, snage i odnose za izgradnju novog društva, ali isto tako i očuvati i prenositi tradicionalne hrvatske vrijednosti.

U studiji »Socijalizam kao projekt budućnosti« Perović ne upućuje žestoku kritiku socijalizma kao u ranijim razdobljima. Tu je indikativna poveznica s Mounierovim stavom koji je u jednom poljskom časopisu 1946. u vrijeme kad su u Francuskoj čvrsto vjerovali da je jedini izbor kapitalizam ili Staljinov komunizam poručio: »Personalizam treba da bude produbljenje i nadopuna socijalizma, a ne barijera na njegovu putu.«¹³³ Imajući u vidu personalistički pogled da se politička događanja ne događaju u zatvorenoj posudi,¹³⁴ Perović

¹³² Perović, *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povijesnog razdoblja*, pp. 11–12.

¹³³ Franjo Zenko, »Realno-povijesna prisutnost personalističkog pokreta«, *Crkva u svijetu* 3/6 (1968), pp. 10–16, na p. 13.

¹³⁴ U tom smislu je indikativan Mounierov i Maritainov stav da je došlo doba da se od »naivne kršćanske civilizacije« prijeđe na »kršćansku civilizaciju koja više ne može biti naivna«

polazi od realnosti postojanja socijalističkih snaga i smatra da bi one zajedno s vjerskim snagama, kao dvije žive snage prisutne u hrvatskom društvu, trebale biti osnova budućeg društvenog ustroja:

»Svaka od njih u današnjem diferenciranom našem društvu predstavlja neku živu snagu u narodu, svoje vlastite vrijednosti i metodu, stoga se kao takve imaju uzeti u obzir pri izgradnji našega budućeg društva. U tom smislu pozivam se na već spomenutog socijalista Henri de Mana, kao i na personalizam Maritaina, Mouniera, don Sturza i drugih, koji se podudaraju u odbijanju nezasićenog individualističkog kapitalističkog izrabljivanja, odbijajući ne manje i totalitaristički sustav komunizma, a zauzimajući se za personalističku, komunitarnu i socijalnu demokraciju.«¹³⁵

Posthumno objavljeno djelo *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, vrhunac je Perovićevog stvaralaštva, koje odiše zreлим izričajem i sintetiziranim pristupom problematici koju je obrađivao još od svojih početnih rasprava o katoličkim organizacijama i radničkim pitanjima. *Društvo u svom ljudskom liku* svojevrstni je nastavak knjige *Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu*. Iza kritičkog osvrtu i odbacivanja društva u neljudskom liku, slijedi afirmativni pristup izgradnji hrvatskoga društva u njegovu ljudskom liku.

U skladu s personalističkim određenjem, polazna točka Perovićeve rasprave u knjizi *Društvo u svom ljudskom liku* jest čovjek. Čovjek-osoba, bitno društvene dimenzije, koji osniva svoje prvotne žive zajednice kao dinamično izvorište svih ostalih društvenih tvorbi, sve do velikog društva i države. Isto tako čovjek je za Perovića rasadište svih etičko-društvenih vrлина i kulturnih djelatnosti. Djelo započinje raspravom o čovjeku kao problematičnom i složenom biću te čovjeku znanstveno-tehničke civilizacije. Perović kritizira stajališta individualizma:

»Proglasiti čovjeka samodostatnim ili nekim empirijskim kvantitetom, znači uvaliti ga u egzistencijalnu prazninu i životnu pustoš, koje ovdje izrazuju nesposobnost priopćavati nutarnje s drugim ljudima, koji, isto tako zatvoreni u sebi samima, nisu sposobni ostvariti ni doživjeti društvenu zajednicu.«¹³⁶

Perović također zastupa stav da je individualizam kod kuće u kapitalističkom, fašističkom, ali i u komunističkom sustavu. U individualističkom liberalizmu čovjek je u odnosu s drugima samo »zbog svojih posebničkih probitaka, a što uređuje ugovorom, kontraktualnim odnosom; u kolektivizmu pak postoji samo kolektivni probitak, u njemu čovjek ne bi trebao ni imao

te da se taj prijelaz ne može ostvariti u zatvorenoj posudi. Mounier, *Angažirana vjera*, p. 59.

¹³⁵ Perović, »Socijalizam kao projekt budućnosti«, p. 662.

¹³⁶ Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, p. 12.

moćnosti nutarnje saopćivati s ostalim ljudima.«¹³⁷ Perović smatra da je čovjek »složeno biće, sinteza bioloških, ontoloških, socioloških, povijesnih i kulturnih, duhovno-etičkih elemenata i incidencija, nadaren umom i voljom, pamćenjem, srcem, maštom, slobodom.«¹³⁸ Pri tome upućuje na to da su razlikovanje individuuma od osobe »u novije vrijeme najdublje obradili pretežno francuski katolički mislioci: Jacques Maritain, Emmanuel Mounier, Gillet, Dellos, a kojima su prethodili Garrigou-Lagrange, Berdjajev, Eberhardt Welty i drugi.«¹³⁹ U tom uvodnom poglavlju »Čovjek problematično biće«, koje je svojevrsna filozofsko-teološka rasprava o osobi, čovjek je i rasadište svih etičko-društvenih vrлина i kulturnih djelatnosti, ali i problematično i složeno biće, teško dokučivo izvana, a i samom sebi iznutra. Nakon rasprave o čovjeku slijedi rasprava o društvenom suživljenju, koje, smatra Perović, kroz povijest poznaje dvije krajnosti: »preuveličavanje čovjeka u odnosu na društvo ili preuveličavanje društva naspram čovjeka.«¹⁴⁰ Stoga, u potrazi za ispravnim odnosom pojedinac – društvo i zdravom etičko-duhovnom jezgrom društva, posebnu pozornost posvećuje tzv. posrednim društvenim tvorbama (bračna zajednica, obitelj, proširene obiteljske udruge i posredne društvene forme), po kojima svaki čovjek i cijeli narod djelatno sudjeluje u društvu.

Zaključak

Analizirajući misli i ideje koje su nastale u okviru Hrvatskog katoličkog pokreta u prvoj polovici 20. stoljeća razvidna je njihova konvergencija i kompatibilnost s idejama tada nastajućeg francuskog personalizma. Njihov međusobni utjecaj na našim prostorima postaje intenzivnije vidljiv u nauku vodećih katoličkih mislilaca tog doba okupljenih oko Hrvatskog katoličkog akademskog društva *Domagoj* i *Hrvatskoga socijalnog tjedna* – Milana Ivšića, Jurja Šćetinca i Bonifacija Perovića, mislioca koji su na prijelazu 20-tih u 30-te godine prošlog stoljeća studirali ili doktorirali u Parizu.

U potrazi za sintezom svih tehničkih, ekonomskih i socijalnih interesa, Milan Ivšić traži šire i nove ideje od onih koje propagira liberalni kapitalizam i komunizam. Detaljno istražuje ekonomske teorije, povijest i metodologiju, kao

¹³⁷ Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, p. 24.

¹³⁸ Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, p. 17.

¹³⁹ Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, p. 20.

¹⁴⁰ Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, p. 65.

i aktualne gospodarske prakse, vodeći se idejama dostojanstva ljudske osobe i brige za pravednost. Otuda ga možemo svrstati kao preteču kasnije prepoznatog tzv. ekonomskog personalizma. Smatra da na svim područjima treba utvrditi zasade solidarizma kojeg vidi u zadrugarskoj ideji koja usavršuje sve strane u čovjeku. Zalaže se za promjenu postojećeg društvenog i pravnog poretka u skladu s načelima personalizma, ali ističe nužnost da taj poredak odgovara povijesnom društvenom ustrojstvu hrvatskog naroda.

Na Ivšičevu tragu, djelovanje Jurja Ščetinca je obilježeno potragom i isticanjem vrijednosti personalističkog duha ekonomskog života, a koji proizlaze iz personalističke kritike individualističko-liberalne ekonomije kapitalističke epohe. Ščetinec analizira različite aspekte gospodarske i socijalne politike i predlaže reforme inspirirane katoličkim socijalnim naukom i personalizmom. Zauzimajući se za uravnotežen odnos rada i kapitala, razvoj osobe i zaštitu ljudskog dostojanstva daje prednost svim gospodarskim i političkim organizacijama ili uređenjima koja zastupaju takav stav. Pri tome, zastupa tzv. solidarističko shvaćanje katoličkih sociologa koje stoji nasuprot svim fašističkim, nacionalno-socijalističkim, univerzalističkim i totalitarističkim shvaćanjima društvenog organizma.

Bonifacije Perović promicatelj je ideje ‘društva s ljudskim likom’ i najizrazitiji predstavnik personalističkog smjera u hrvatskoj katoličkoj socijalnoj misli. Perović u više navrata, počevši od 30-tih godina, ističe da personalizam smatra kretanjem u okviru katoličkog socijalnog pokreta. Perović razvija kritiku kapitalizma, marksizma, formalne demokracije, uvijek im suprotstavljajući i ističući potrebu izgradnje novog sustava, koji ima temelj ukorijenjen u čovjeku kao osobi i svom narodu. Svoj nauk izražen u brojnim prijeratnim i poslijeratnim tekstovima zaokružuje u svojevrsnoj triologiji o sadašnjosti i budućnosti hrvatskog društva, gdje je polazište svih rasprava – čovjek kao osoba. Za kršćanstvo, samo po sebi, specifičan je personalistički stav: poštivanje čovjeka kao osobe, koji nije samo sredstvo, nego cilj i nešto najviše. Otuda je za ove hrvatske katoličke socijalne mislioce, još u prvoj polovici 20. st., personalizam predstavljao odgovarajući filozofski okvir, kojeg su u većoj ili manjoj mjeri zastupali ili pozivali se na njega. U vrijeme socijalističkog sustava takav pristup nije imao pozitivnu recepciju, pa stoga i ne začuđuje da je povezanost hrvatske katoličke socijalne misli i personalizma ostala uglavnom nepoznata.

Bibliografija

Djela Milana Ivšića

- Les problèmes agraires en Yougoslavie* (Paris: Librairie Arthur Rousseau, 1926).
- Ekonomski i politički parlamenat kao rješenje krize parlamentarizma* (Zagreb: Merkantile, 1929).
- Ideja racionalizacije i njezin međunarodni karakter* (Zagreb: Jugoslavenski narodni komitet za naučnu organizaciju rada, 1931).
- Temelji seljačkoga zakonika: prilog k izgrađivanju imovinskog prava za naše seljaštvo* (Zagreb: Merkantile, 1933)
- Socijalni duh i lijepa knjiga* (Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina u Zagrebu, 1933).
- Smjernice naše gospodarske politike* (Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1933).
- Diljem sela* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1935).
- »Zadruškarska ideologija«, *Hrvatsko kolo* 16 (Zagreb: Matica hrvatska, 1935), pp. 288–301.
- »Oblici koncentracije u našoj privredi«, *Ekonomist* 1/2 (1935), pp. 55–58.
- Seljačko razduživanje: oživljavanje naše privrede: prilog našoj ekonomskoj politici* (Zagreb: Merkantile, 1936).
- Razvitak hrvatskog društva u drugoj polovici XIX stoljeća* (Zagreb: Tipografija, 1936).
- »Kulturni uspon Hrvata sredinom XIX stoljeća«, *Hrvatsko kolo* 17 (Zagreb: Matica hrvatska, 1936), pp. 133–149.
- Ciljevi i putevi zadrugarstva* (Beograd: Savez nabavljačkih zadruga državnih službenika, 1937).
- Politička i socijalna svijest u razvoju hrvatskog naroda* (Zagreb: posebni otisak Hrvatske smotre, 1937).
- Problemi suvremenog života: socijalni eseji* (Zagreb: Matica hrvatska, 1937).
- Koje zakonodavne mjere preporučiti za održanje nedeljivosti seljačkog posjeda? Izvještaj na VIII Kongresu pravnika* (Beograd: Privrednik, 1937).
- »Socijalna i privredna kriza – kriza duha«, u: *Načela društvene obnove* (1937), pp. 11–26.
- Seljačka politika* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1937).
- Društveni život na selu* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1938).
- Gospodarski život na selu* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1939).
- »Posljedice gospodarskog liberalizma i kapitalizma u hrvatskom društvu«, u: *Društveni poredak i društveni pokreti* (1939), pp. 264–268.

- »Paradoksi našeg doba«, *Kalendar sv. Ante* 15 (1940), pp. 23–29.
Agrarna politika (Zagreb: Hrvatsko sveučilišno društvo, 1941).
 »Enciklika *Rerum novarum* u svjetlu nove društvene politike: povodom protekle pedesetgodišnjice njezina proglašenja«, *Bogoslovska smotra* 30/4 (1942), pp. 235–242.
Seljačko imovinsko pravo u svjetlu kulturnih tekovina hrvatskog naroda (Zagreb: Tiskara Milana Šufflaja, 1944).

Djela Jurja Ščetinca

- Obrtničko pitanje* (Zagreb: Knjižnica narodnog preporoda, 1926).
 »Socijalna politika«, *Luč* 24/6 (1929), pp. 189–191.
 »Demokratizacija radnog odnosa«, *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu* 58/6–7 (1933), pp. 308–324; 58/9–10 (1933), pp. 399–414.
Korporativno uređenje države s obzirom na novi austrijski ustav (Zagreb: vlastita naklada, 1935).
Socijalna organizacija fašizma (Zagreb: vlastita naklada, 1935).
Nacionalni socijalizam: idejni osnovi i socijalno-ekonomska izgradnja (Zagreb: vlastita naklada, 1937).
 »Idejni osnovi nacionalnog socijalizma«, *Ekonomist* 3/6 (1937), pp. 244–249; 3/7–8 (1937), pp. 293–309; 4/9 (1938), pp. 369–378.
 »Problemi suvremenoga korporativizma«, *Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu* 63/6–8 (1938), pp. 289–306.
Korporativni sistem fašizma (Zagreb: vlastita naklada, 1938).
Korporativizam i demokracija (Zagreb: vlastita naklada, 1938).
 »Korporativni sistem u Portugalu«, *Ekonomist* 4/6 (1938), pp. 241–252; 4/7–8 (1938), pp. 295–307; 4/9 (1938), pp. 395–404; 4/10 (1938), pp. 449–454.
 »Korporativno uređenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci«, u: *Društveni poredak i društveni pokreti* (1939), pp. 247–263.

Djela Bonifacija Perovića

- »Moskva ili Rim«, *Luč* 27/4 (1931–1932), pp. 97–100.
 »L'organisation du 'milieu' ouvrier«, *Dossier de l'Action populaire*, 10. juin 1932, pp. 1277–1292; 10. juillet 1932, pp. 1445–1466; 10. october 1932, pp. 1877–1904.
 »Stalež«, *Hrvatska prosvjeta* 20/2 (1933), pp. 63–70.
 »Novi duh – novi poredak«, *Luč* 30/2 (1934–1935), p. 5.
 »Potreba opće kulture: uz jednu francusku anketu«, *Luč* 30/3–4 (1934–1935), pp. 2–3.

- Kapitalizam* (Zagreb: H. K. A. »Domagoj«, 1934).
- Marksizam: prikaz i kritika* (Zagreb: H. K. A. »Domagoj«, 1934).
- Boljševizam*, (Zagreb: H. K. A. »Domagoj«, 1935).
- Komunističke krilatice: kako Moskva agitira u Hrvatskoj* (Zagreb: H. K. A. »Domagoj«, 1936).
- Nova komunistička taktika na djelu* (Zagreb: H. K. A. »Domagoj«, 1936).
- Komunizam* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1937).
- »Novi čovjek uvjet novog poretka«, *Luč* 35/1 (1940), pp. 1–2.
- »Crkva i socijalno pitanje«, *Hrvatska prosvjeta* 27/3–4 (1940), pp. 101–109.
- »Što se plašite malovjerni«, *Kalendar sv. Ante* 15 (1940), pp. 38–46.
- »Protiv sistema«, *Luč* 36/4–5 (1941), pp. 1–2.
- »Društvo etos: preduvjet i temelj novog socijalnog uređenja«, *Spremnost* 2/96–97 (1943), p. 3.
- Kapitalizam i komunizam* (Zagreb: Povjereništvo za odgoj i promičbu u postrojničtvu, 1944).
- »Philadelphijska povelja. Društvo politika od Versaillesa do nedavne Deklaracije Međunarodne organizacije rada«, *Spremnost* 3/136 (1944), p. 3.
- »Čovječja osoba. Pravi uzrok sukoba između katoličke Crkve i komunističkog totalitarizma«, *Glas sv. Antuna* 3/8 (1949), p. 3.
- »Universalna deklaracija čovječjih prava. Prigodom njezine desetgodišnjice (1948.–1958.)«, *Hrvatska revija* 9/2 (1959), pp. 131–135.
- Savremeno socijalno pitanje svjetskih dimenzija: Papina socijalna enciklika 'Mater et magistra'* (Buenos Aires: 1962), posebni otisak iz *Hrvatske revije* 12/3 (1962).
- Hrvatsko društvo u revolucionarnom procesu: naš čovjek i društvo u prijelomu povišnog razdoblja* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1971).
- Hrvatski katolički pokret: moje uspomene* (Roma: ZIRAL, 1976)
- »Socijalizam kao projekt budućnosti«, u: *Hrvatska revija - Jubilarni zbornik 1951–1975*. (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976), pp. 641–663.
- Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1979).

Zbornici Hrvatskoga socijalnog tjedna

- Načela društvene obnove*, Hrvatski socijalni tjedan I, pretsjednik Juraj Šćetinec (Zagreb: Hrvatski socijalni tjedan, 1937).
- Obitelj u današnjem društvu*, Hrvatski socijalni tjedan II, uredili Juraj Šćetinec, Velimir Deželić sin i Milan Ivšić (Zagreb: Hrvatski socijalni tjedan, 1938).

Društveni poredak i društveni pokreti, Hrvatski socijalni tjedan III, uredio Juraj Ščetinec (Zagreb: Hrvatski socijalni tjedan, 1939).

Literatura

- Baloban, Stjepan – Dugalić, Vladimir. »Neke oznake solidarnosti u katoličkoj socijalnoj misli u Hrvatskoj od 1900. do 1945.«, *Bogoslovska smotra* 74/2 (2000), pp. 493–538.
- Berdjajev, Nikolaj. *Ja i svijet objekata* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984).
- Berdjajev, Nikolaj. *Filozofija nejednakosti* (Titograd, Oktioh, 1990).
- Brajnović, Luka. »Nad ponorima skrajnosti«, *Osoba i duh* 1/1 (1949), p. 1.
- Čulo, Ivan. »Uzajamnost slobode, samostalnosti i socijalne pravde u stvaranju novoga hrvatskog društva«, u: Milan Ivšić, *Socijalni duh i narodna kultura: studije, eseji i članci* (2009), pp. 7–45.
- Čulo, Ivan. »U potrazi za društvom u ljudskom liku«, u: Bonifacije Perović, *Društveno-socijalne misli: eseji i članci* (2008), pp. 7–39.
- Čulo, Ivan. »Socijalno pitanje i Katolički pokret«, u: Vladimir Lončarević i Ivan Šestak (ur.), *Katolicizam, modernizam i književnost: zbornik radova znanstvenog simpozija održanog u povodu 50. obljetnice smrti dr. Ljubomira Marakovića (1887–1959)* (Zagreb: Institut Fontes Sapientiae, 2011), pp. 335–360.
- Čepulić, Drago. »Uspomene na dra Iv.[ana] Merza«, *Nedjelja* 1/5 (1929), pp. 2–3.
- Deželić sin, Velimir. *Socijalno pitanje* (Zagreb: Jeronimska knjižnica, 1926).
- Gračanin, Đuro. *La personnalité morale d'après Kant: son exposé, sa critique à la lumière du thomisme* (Paris: Mignard, 1935).
- Ivšić, Milan. *Socijalni duh i narodna kultura: studije, eseji i članci*, priredio Ivan Čulo (Zagreb: Glas koncila, 2009).
- Juhant, Janez. »Društveno-političko djelovanje u Slovenaca«, *Bogoslovska smotra* 59/3–4 (1989), pp. 297–305.
- Jukić, Jakov. »Od radničkog pitanja do vizije hrvatskog društva«, u: Atanazije Matanić, Šime Škibola i Zoran Dragičević (ur.), *Znanstveni skup o Bonifaciju Peroviću, Zadar, 9. svibnja 1997.* (Zadar: Franjevački provincijalat provincije sv. Jeronima, 1997), pp. 29–57.
- Kajinić, Josip. »Stjepan Tomislav Poglajen o nacionalsocijalizmu u časopisu *Život* (1937.–1941.)«, *Časopis za suvremenu povijest* 42/2 (2010), pp. 433–445.
- Lončarević, Vladimir. »Svjetlo katoličke obnove: Uz stotu obljetnicu *Luči* – 'Lista hrvatskog katoličkog đništva' (1905–2005)«, *Obnovljeni život* 61/1 (2006), pp. 59–78.
- Lončarević, Vladimir. *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.–1945.)* (Zagreb: Alfa, 2005).

- Maritain, Jacques. *Cjeloviti humanizam* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1989).
- Maritain, Jacques. *Čovjek i država* (Zagreb: Globus/Školska knjiga, 1992).
- Matijević, Zlatko (ur.). *Hrvatski katolički pokret: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002).
- Mounier, Emmanuel. *Personalism* (London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1952).
- Mounier, Emmanuel. *Angažirana vjera* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971).
- O solidarnosti i supsidijarnosti u Hrvatskoj* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, 2004).
- Perović, Bonifacije. *Društveno-socijalne misli: eseji i članci*, priredio Ivan Čulo (Zagreb: Glas koncila, 2008).
- Pogljajen, Stjepan Tomislav. *Kršćanski personalizam: govori, članci, studije*, priredio Ivan Šestak (Zagreb: Glas koncila, 2010).
- Račić, Domagoj. »Juraj Ščetinec – socijalni mislilac i aktivist«, u: Juraj Ščetinec, *O ekonomskim i društvenim sustavima: studije, članci i kritike*, pp. 7–41.
- Rourke, R. Thomas and Chazarreta Rourke, A. Rosita. *A Theory of Personalism* (Oxford: Lexington Books, 2005).
- Socijalni dokumenti Crkve - Sto godina Katoličkoga socijalnog nauka* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991).
- Supićić, Ivan. »Trajna aktualnost kršćanskog personalizma«, *Nova prisutnost* 9/3 (2011), pp. 559–568.
- Ščetinec, Juraj, *O ekonomskim i društvenim sustavima: studije, članci i kritike*, priredio Domagoj Račić (Zagreb: Glas koncila, 2011).
- Šestak, Ivan. »Stjepan Tomislav Pogljajen – kršćanski personalist«, u: Stjepan Tomislav Pogljajen, *Kršćanski personalizam: govori, članci, studije*, pp. 7–48.
- Šestak, Ivan. »Personalizam i osoba kod E. Mouniera: Uz 50. godišnjicu smrti (1905.–1950.)«, *Crkva u svijetu* 35/4 (2000), pp. 373–392.
- Šimac, Neven. »Što je personalizam za nas – danas?«, *Nova prisutnost* 9/3 (2011), pp. 552–558.
- Šokčević, Šimo. »Darvinizam i identitet homo oeconomicusa (Perspektive ekonomskog personalizma)«, *Diacovensia* 20/1 (2012), pp. 53–74.
- Tadić, Stipan. »Personalizam Emmanuela Mouniera i njegovi refleksi na Drugi vatikanski koncil«, *Nova prisutnost* 1/2 (2003), pp. 223–235.
- Tijan, Pavao. »Duhovno-nacionalna oporuka O. dr. Bonifacija Perovića«, u: Bonifacije Perović, *Društvo u svom ljudskom liku: vrijednosti i društvene snage nove hrvatske izgradnje*, pp. 369–377.
- Ušeničnik, Aleš. *Socijalno pitanje* (Zagreb: Naklada knjižare »Preporod«, 1934).

- Weiler, Rudolf. *Uvod u katolički socijalni nauk* (Zagreb: Školska knjiga, 1995).
- Williams, D. Thomas. *Who is My Neighbor? Personalism and the Foundations of Human Rights* (Washington: Catholic University of America Press, 2005).
- Zenko, Franjo. »Mounierov personalizam suočen s totalitarizmima XX stoljeća: Kritika predtotalitarnih situacija«, *Obnovljeni život* 51/1–2 (1996), pp. 63–70.
- Zenko, Franjo. *Personalizam Emmanuela Mouniera: Pokušaj sinteze marksizma i egzistencijalizma* (Zagreb: Centar za povijesne znanosti, 1980).
- Zenko, Franjo. »Personalizam i Hrvatska (U povodu 100. godišnjice rođenja Emmanuela Mouniera)«, *Nova prisutnost* 3/1 (2005), pp. 3–20.
- Zenko, Franjo. »Realno-povijesna prisutnost personalističkog pokreta«, *Crkva u svijetu* 3/6 (1968), pp. 10–16.

The Influence of Personalism on Croatian Catholic Social Thinkers in the 1930s

Summary

In his work, the author is questioning the influence of French personalism on Croatian catholic social thinkers, especially those active during the 1930s. This influence is particularly noticeable in the work of Milan Ivšić, Juraj Šćetincec and Bonifacije Perović, leaders of the social thought of that time. By criticizing the existing system, they were trying to create the new one based on Christian personal values and personal national spirit.

The author recognizes Milan Ivšić to be a forerunner of so called economic personalism because of his detailed research of economic theory, history and methodology, as well as, at that time, contemporary business practices in the light of human dignity and justice. By accepting christian solidarity and developing the co-operative idea, Ivšić advocated the change of the existing social and legal system to be more in line with the principles of personalism but taking into account hystoric and social values of Croatian people. Along the same lines, we can find work of Juraj Šćetinac in search for personalists values in economic life criticizing the individual and liberal attributes of capitalism. Šćetinac pleaded for a balanced relationship between labor and capital, personal development and protection of human dignity.

According to the author, the most prominent representative of personalism in Croatian catholic social thought is Bonifacije Perović, who, in several occasions starting in the 1930s, emphasises that not only personalism influenced Croatian catholic thought but personalism was a kind of movement within the catholic social movement. Perović developes his critique of capitalism, marxism, formal democracy and searches for a new system with foundations rooted in the man and in the people.

His work, pre- and postwar, was rounded in a trilogy on the present and the future of Croatian society where the starting point is a human being as a person.

Keywords: personalism, Croatian Catholic social doctrine, Milan Ivšić, Juraj Ščetinec, Bonifacije Perović, person, criticism of totalitarian regimes